

KÖZÉPSŐ NEOLITIKUS TELEPNYOMOK MEZŐZOMBOR-KÖZSÉGI TEMETŐ LELŐHELYRŐL

Csengeri Piroska

Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Absztrakt: Mezőzombor-Községi temető lelőhely az Alföld és a hegyvidék találkozásánál, a Taktaköz peremén futó kiemelkedésen helyezkedik el. Kedvező földrajzi helyzetének köszönhetően a terület a neolitikum, rézkor és bronzkor időszakában mindvégig lakott volt, ezt követően pedig a római császárkorban népesedett be. Jelen tanulmány a 2001. évi leletmentés neolitikus települési jelenségeit és anyagát mutatja be. Bár a településszerkezet rekonstrukciója a kis felületek és a későbbi korok erős bolygatása miatt nem lehetséges, a leletanyagból az AVK késői csoportjainak kerámiastílusaira vonatkozó fontos következtetések vonhatóak le. Egyúttal megállapítható, hogy a középső neolitikus település jelentős csereút vonal mentén feküdt.

Kulcsszavak: Kárpát-medence, neolitikum, tiszadobi csoport, bükki kultúra, kerámiastílus, *Spondylus*

BEVEZETÉS

Jelen cikkben a Mezőzombor-Községi temető lelőhelyen 2001-ben feltárt középső neolitikus településrészletet mutatom be. E feldolgozás PhD disszertációm eredeti célkitűzései közé tartozott, végül azonban módszertani okok miatt nem valósult meg, így a dolgozatban csupán a településrészlettel kapcsolatos néhány megfigyelés kapott helyet (tiszadobi sírcsoport, *Spondylus* gazdagság; CSENGERI 2013, 5.2. és 5.3. alfejezet), valamint a lelőhely főbb adatait és kutatástörténetét adtam közre annak neolitikus adatbázisában (CSENGERI 2013, digitális függelék).¹

A LELŐHELY KÖRNYEZETE ÉS KUTATÁSTÖRTÉNETE

Mezőzombor (B.-A.-Z. megye) az Alföldön, a Közép-Tisza-vidéken, a Taktaköz kistáj É-i peremén található. A Taktaköz hordalékkúpsíkság, melynek nagy része ártéri síkság – igen gazdag a Tisza és a Bodrog által elhagyott régi folyómedrekben. A folyószabályozások előtt, nagyobb áradások idején a terület nagyjából 75%-át víz borította. Bár ma főként mezőgazdasági hasznosítású

terület, potenciális vegetációját a kőris-szil ligeterdők jelentik, helyenként puhafaligetekkel, nádasokkal, magassásosokkal. A kistáj területének közel a felén löszös üledéken képződött réti talajok találhatóak. A terület tengerszint feletti magassága 92,8 m és 115 m közötti (DÖVÉNYI 2010, 151–155).

Mezőzombor-Községi temető egy ÉK–DNy-i irányú kiemelkedéssoron helyezkedik el, melyet DK felől vízenyős terület határol (1–2. kép). A különböző régészeti korokban (így a középső neolitikumban is) itt megtelepült emberi közösségek számára nagy jelentőséggel bírt, hogy a terület közvetlenül az Alföld és az Északi-középhegység találkozásánál fekszik.

A lelőhelyről 1999 tavaszán, bejelentés útján szerzett tudomást a Herman Ottó Múzeum.² Az ennek nyomán végzett helyszíni szemle során Lovász Emese római császárkori kerámiatöredékeket gyűjtött a területen.³ 1999 őszén újabb bejelentés érkezett Bodnár Bertalantól, a helyi általános iskola igazgatójától, miszerint sírásás alkalmával régészeti leleteket találtak.⁴

1 Jelen tanulmány nem tartalmazza a 2000. évi, Koós Judit és Kalicz Nándor által vezetett ásatás neolitikus jelenségeinek és leletanyagának feldolgozását.

2 Az 1930-as években a Református temetőből már kerültek be bronzkori edények a Sárospataki Református Kollégium gyűjteményébe (J. DANKÓ–PATAY 2000, 32).

3 Lásd HOM RégAd 2712–99 dokumentum.

4 Lásd HOM RégAd 2712–99 dokumentum. Ekkor ismét Lovász Emese végzett helyszíni szemlét.

1. kép. A lelőhely elhelyezkedése és ismert kiterjedése, a 2000–2001. évi leletmentések szelvényeinek ábrázolásával
 Fig. 1. Location of the site and its known extension, depicting the sections of excavation seasons 2000–2001

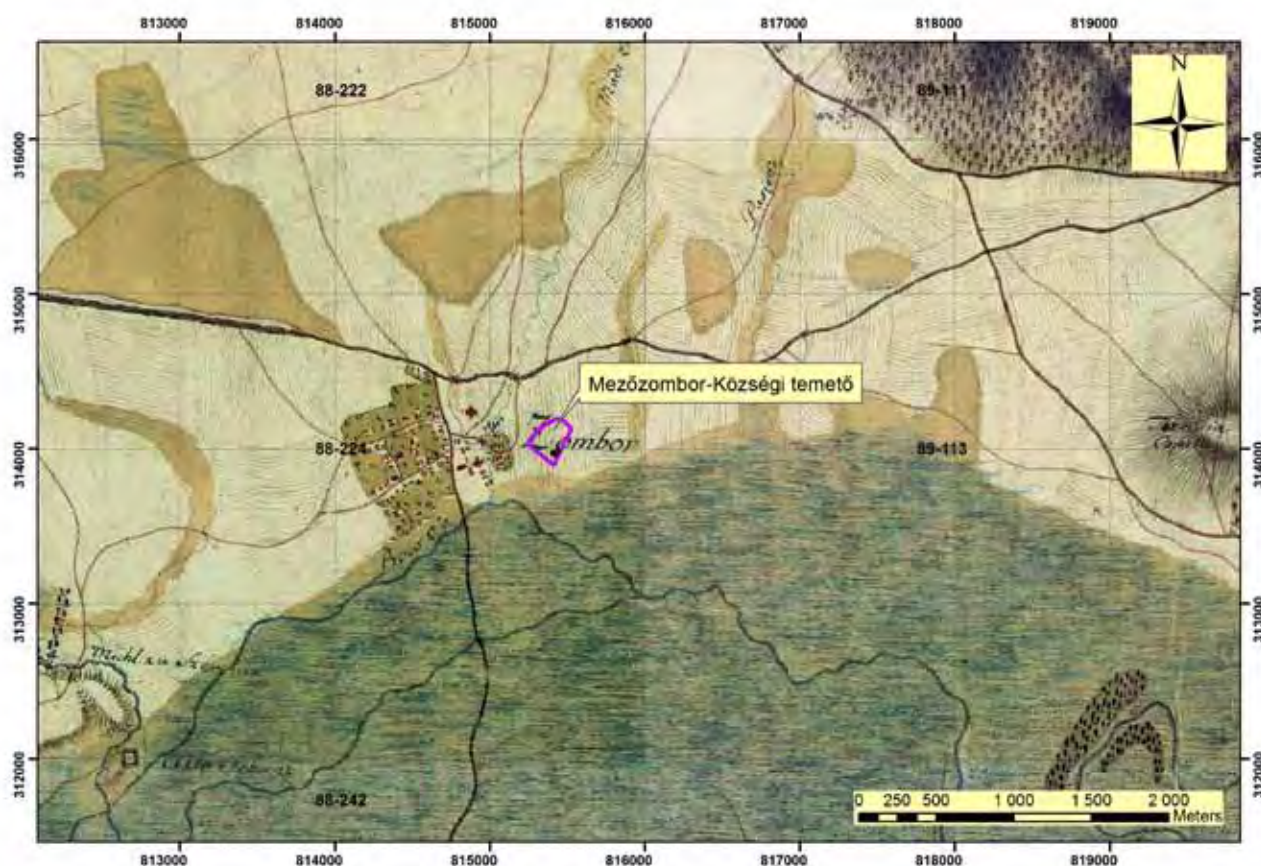
Az ekkor napvilágra került arcós edényt és más neolitikus töredékeket Kalicz Nándor és Koós Judit közölte (KALICZ–KOÓS 2000).

2000 nyarán – a további pusztulás megakadályozása végett – Koós J. és Kalicz N. leletmentést folytatott a községi temetőben Patay R. részvételével. 13,5 x 15 m-es szelvényüket az arcós edény előkerülési helyének közvetlen szomszédságában nyitották. Az ásás során neolitikus, rézkori és római császárkori telepjelenségek, valamint neolitikus és középső bronzkori (füzesabonyi kultúra) sírok kerültek elő (PATAY 2002, 355; KOÓS 2003). A 2000. évi feltárás bodrogkeresztúri kultúrához köthető jelenségeit és leletanyagát Patay R. publikálta (PATAY 2002).

A leletmentés 2001 őszén Patay Róbert és a szerző vezetésével, Köhler Kitti közreműködésével folytatódott. 1. felületünket a 2000. évi szelvény DK-i oldalához kapcsolódva, míg 2. felületünket az előzőektől 5–10 m-re ÉK-re nyitottuk, a kiemelkedés vízfolyás felé eső, DK-i lejtőjén (1. kép). 400 m²-t tártunk fel, melyen több régészeti korszak és kultúra emlékményét, összesen

72 objektumot találtunk.⁵ A neolitikumból előkerült a tiszadobi csoport településének részlete és temetkezései, a bükkai kultúra temetkezése, egy késő neolitikus gödör részlete, a rézkorból tiszapolgári, bodrogkeresztúri és badeni telepjelenségek, valamint kora bronzkori (Nyírség-kultúra) és késő bronzkori (Gáva-kultúra?) objektumok, a füzesabonyi kultúra temetőjének részlete, továbbá római császárkori germán gödrök és egy földbemélyített épület (CSENGERI–PATAY 2003). A különböző korszakok települési jelenségei és temetkezései ezen az összességében kis területen egymást megbolygatva, sűrűn helyezkedtek el (3. és 6. kép), ami azt bizonyítja, hogy e kiemelkedés és környezete hosszú időn keresztül jó megtelepedési és megélhetési feltételeket biztosított az emberi közösségek számára. Az ásás ideje alatt a dombvonulat temetőn kívüli, ÉK felé eső részein szintén intenzív településnyomokat

5 1–64. objektum, 10/A, 21/A, 31/A, 40/A, 40/B, 40/C, 41/A és 57/A objektumok. A 24/A gödör összetartozónak bizonyult a 24. objektummal.

2. kép. A lelőhely elhelyezkedése az I. katonai felmérés idejének vízrajzi viszonyai között
 Fig. 2. Location of the site on the map during the hydrographic conditions of the First Military Survey

figyeltünk meg a szántásban (CSENGERI–PATAY 2003). Megállapítottuk továbbá, hogy a dombhát (és ezzel együtt valószínűleg maga a lelőhely) a temetőtől DNy-ra is folytatódik. Ezt a területet azonban a mai község háza foglalják el, így jelenleg nem kutatható.⁶

A 2001. évi feltárás anyagából a bükki kultúra temetkezése (CSENGERI 2001a), a tiszadobi csoport *Spondylus* mellékletes sírjai (CSENGERI 2004) és a késő neolitikus leletanyag (HAJDÚ 2013, 99–101 és XLIV. t. 4) került eddig közlésre. A rézkori településnyomok értékelését jelen kötetben adja közre Patay R. (PATAY 2015). A 2000–2001. évi leletmentések során napvilágra került füzesabonyi temetőrészletet korábban Koós J. publikálta (KOÓS 2006).

A feltárást követően, 2003. augusztus 15-én Hajdú Istvánnal helyszíni szemlét végeztünk a temető környékén. Az ásatási szelvények környezetében őskori és

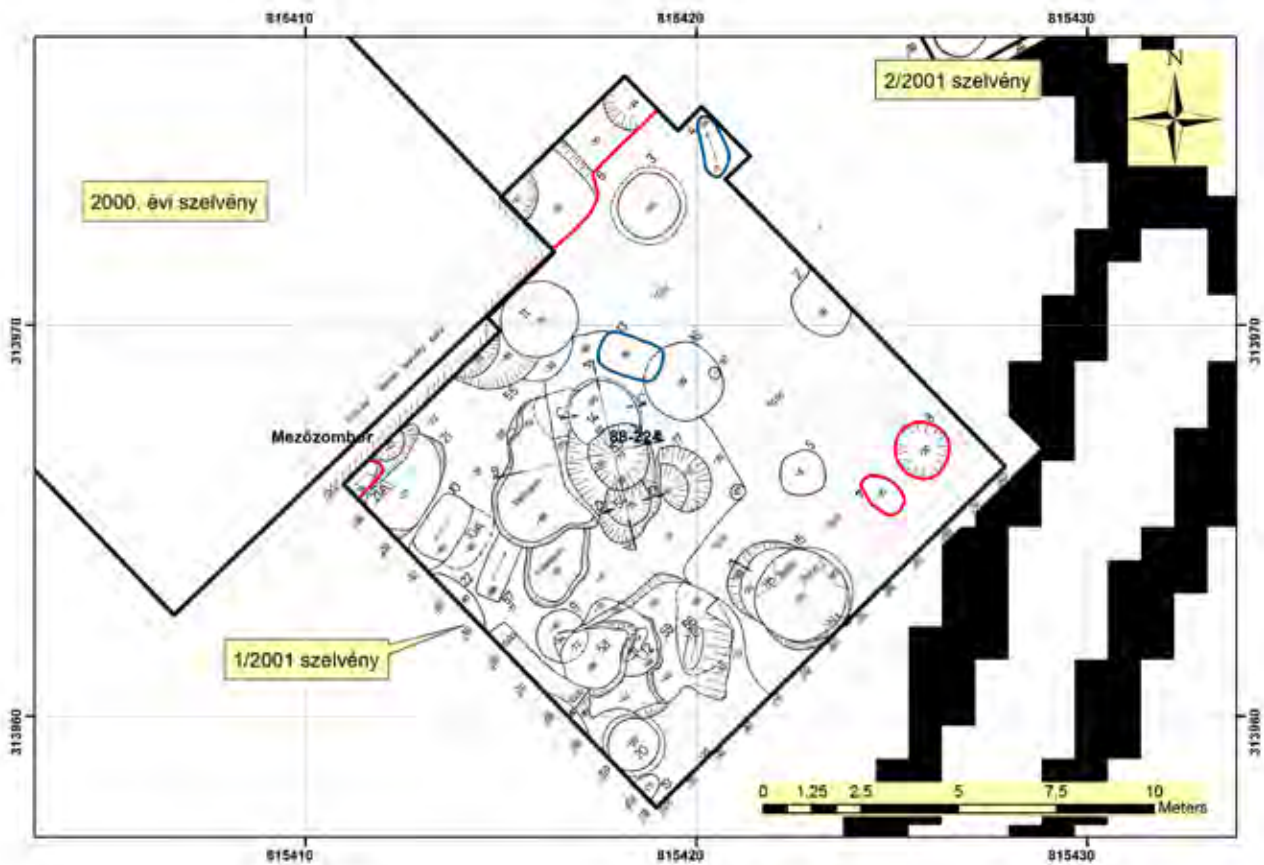
római császárkori leleteket gyűjtöttünk, míg a területtől ÉK-re Bojsz István bejelentése nyomán új régészeti lelőhelyeket regisztráltunk.⁷

A lelőhely legújabb bejárására 2013-ban került sor bronzkori településkutatáshoz kapcsolódóan, melynek alkalmával Bakos Gábor és P. Fischl Klára lehatárolták annak temetőtől ÉK-re eső, mezőgazdasági művelés alá tartozó részét (BAKOS–P. FISCHL 2015, 5. kép).⁸ Munkájukkal kiegészítve korábbi megfigyeléseinket, ÉNy, ÉK és DK felé megrajzolhatjuk a lelőhely kiterjedését (1. kép), mely azonban feltehetően nem esik egybe a középső neolitikus település nagyságával.

7 Lásd HOM RégAd 3421–03 dokumentum.

8 A tanulmány tartalmaz néhány pontatlanságot a tárgyalt lelőhellyel kapcsolatban. Az arcós edény nem Koós Judit és Kalicz Nándor 2000. évi feltárásán került elő, hanem 1999-ben, sírásás alkalmával. A 2001. évi leletmentést nem Kalicz N. és a szerző, hanem Patay R. és a szerző végezték. Ennek során nem a római császárkori objektumok, hanem az összes objektum számát határoztuk meg 71-nek.

6 Lásd HOM RégAd 3194–01 dokumentum.

3. kép. Az 1. felület középső neolitikus objektumai (piros színnel) és feltehetően neolitikus objektumai (kék színnel)

Fig. 3. Middle Neolithic (with red) and assumedly Neolithic (with blue) features of section No. 1

A NEOLITIKUS JELENSÉGEK ÉS LELETANYAGOK LEÍRÁSA

1. FELÜLET (3. kép)

4/2001

É–D-i tájolású, zsugorított férfi temetkezés, szabálytalan ovális sírgödörben. Jobb oldalára fektetett, kezei az arca előtt, alsó végtagjai – valószínűleg bolygatás miatt – hiányoznak (4. kép). Mellékletet nem találtunk. Sírgödör: h.: 132 cm, sz.: 58–65 cm, m.: 7–24 cm. A sír tájolása eltér a lelőhely többi középső neolitikus temetkezésének tájolásától, így nem zárható ki, hogy késő neolitikus, esetleg rézkori. A temetkezésből radiokarbon adat nem áll rendelkezésre. A sír betöltésének anyaga feltehetően nem lett elválasztva a felette történt mélyítés anyagától, mivel 44 db középső neolitikus, 105 db többnyire apró rézkori, 20 db bronzkori és 12 db római császárkori cserép, továbbá egy bronzkori jellegű, nagyméretű agyagnehezék és egy szarvas szemfog alakú agyaggyöngy is származik innen.

Középső neolitikus leletanyag (44 db):

Bekarcolt díszű finomkerámia (20 db): 1 db tiszadobi stílusú csészeperem, 1 db tiszadobi vagy kora bükki stílusú peremtöredék (bomba formájú edényből?), 9 db tiszadobi

stílusú oldaltöredék, 2 db tiszadobi vagy kora bükki stílusú oldaltöredék, 3 db bükki stílusú (Bükk A vagy AB) oldaltöredék, 1 db bükki stílusú (Bükk B vagy C) oldaltöredék, 2 db tiszadobi stílusú fenéktöredék, 1 db bükki stílusú (Bükk A vagy AB) fenéktöredék fehér inkrusztációval.

Díszítetlen finomkerámia: 3 db oldaltöredék.

Durvább, bekarcolt díszű kerámia (5 db): 2 db AVK/Tiszadob stílusú peremtöredék (forma nem meghatározható), 3 db AVK/Tiszadob stílusú oldaltöredék.

Házi kerámia (16 db): 1 db díszítetlen peremtöredék (forma nem meghatározható), 1 db oldaltöredék perem alatt lyuksoros edényből vagy szűrőedényből, 14 db díszítetlen oldaltöredék.

6/2001

Nagyméretű agyagkitermelő gödör részlete a szelvény É-i sarkában (3. kép). A 14/2000 objektum folytatása. Szelvénybe eső része: 440 x 120–185 cm, m.: 20–42 cm. Betöltése: kemény, agyagos, melyből 1 db késő neolitikus(?), 28 db rézkori, 4 db bronzkori és 3 db római császárkori töredék is előkerült.

Középső neolitikus leletanyaga (285 db):

Bekarcolt díszű finomkerámia (67 db): 1 db tiszadobi stílusú edényoldalból készített orsókarika (13. kép 1); 4 db tiszadobi stílusú mély csésze peremtöredék (12. kép 1–2,

4–5); 3 db tiszadobi stílusú tál peremtöredék (12. kép 3); 3 db tiszadobi stílusú peremtöredék (forma nem meghatározható); 3 db nyomott gömbös testű edényből származó tiszadobi stílusú oldaltöredék (az egyik hasvonalán bütyökkel); 31 db tiszadobi stílusú oldaltöredék; 1 db tiszadobi stílusú belső-díszes oldaltöredék; tiszadobi stílusú belső-díszes edényből származó 3 db oldaltöredék (az edény kívülről díszítetlen); 7 db tiszadobi vagy kora bükki stílusú oldaltöredék; 2 db tiszadobi stílusú belső-díszes fenéktöredék; 4 db tiszadobi stílusú fenéktöredék; 3 db-ból ragasztott tiszadobi stílusú belső-díszes fenéktöredék, melynek külső oldala díszítetlen (12. kép 6a–b); 2 db tiszadobi vagy kora bükki stílusú fenéktöredék.

Díszítetlen finomkerámia (5 db): 1 db mély csésze peremtöredéke, 1 db peremtöredék (forma nem meghatározható), 3 db oldaltöredék.

Durvább, bekarcolt díszes kerámia (19 db): 2 db bekarcolt díszű és fekete festésű, tiszadobi stílusú töredék; tiszadobi stílusú mély tál 1 db perem- és 1 db oldaltöredéke, 6 db AVK/Tiszadob stílusú oldaltöredék, 8 db tiszadobi stílusú oldaltöredék (az egyik nyakas edényből), 1 db tiszadobi stílusú fenéktöredék.

Házi kerámia (193 db): 1 db vékonyfalú oldaltöredék, belül okker nyomokkal; 1 db kívül festett fekete sávval díszített, belül kormos töredék (13. kép 3a–b); 1 db perem alatt lyuksoros, behúzott szájú fazék peremtöredéke; perem alatt lyuksoros, széles szájú fazék 11 db peremtöredéke és 4 db oldaltöredéke (5 edényből); 4 db peremtöredék perem alatt lyuksoros edényből (forma nem meghatározható); 5 db oldaltöredék perem alatt lyuksoros edényből (az egyikben bot végével beszürkált díszítés); alacsony falú tálca 2 db ujjbenyomásos peremtöredéke rövid fogóbütyökkel; 7 db amfora töredék (5 perem, 2 nyak); 6 db csésze vagy tál peremtöredék (egyik ferdén bevagdalt peremű); fazék vagy tál 5 db peremtöredéke és 3 db oldaltöredéke (3 edényből, az egyik oldaltöredékén hosszúkás, vízszintes beszürkálásokból álló díszítés); 5 db díszítetlen peremtöredék (forma nem meghatározható); 1 db körömbenyomkodásos oldaltöredék; 120 db díszítetlen oldaltöredék; 17 db díszítetlen fenéktöredék.

Idegen stílusú kerámiatöredék: 1 db „nem esztári típusú” (CSENGERI 2013, 12; 2015, 138: 70. lábjegyzet), vagyis agyag alapon fekete festésű középső neolitikus finomkerámia oldaltöredék. Kívül fényezett felületű, rajta sötét színű, széles és vékonyabb, sávos festés nyoma (13. kép 2).

12 db pattintott eszköz és szilánk, 1 db őrlőkő töredék.

7/2001

Eredetileg kerek gödör lehetett (3. kép), melyet DNy-i oldalán háborús lövészárkok vágott el. Legnagyobb sz.: 116 cm (valószínűleg ennyi volt az eredeti átmérő), m.: 13 cm. Betöltése: kevert, agyagos, sárga agyagszemcsés. A betöltésből 2 db római császárkori(?) töredék is előkerült.

Középső neolitikus leletanyaga (13 db):

Bekarcolt díszű finomkerámia (4 db): 3 db tiszadobi stílusú oldaltöredék, 1 db tiszadobi vagy kora bükki stílusú oldaltöredék.

Díszítetlen finomkerámia: 1 db oldaltöredék.

4. kép. A 4/2001 sír
Fig. 4. Grave 4/2001

Durvább, bekarcolt díszes kerámia (2 db): 1 db tiszadobi stílusú(?) peremtöredék (forma nem meghatározható), 1 db tiszadobi stílusú oldaltöredék.

Házi kerámia (6 db): 2 db perem alatt lyuksoros, széles szájú fazék peremtöredék (2 edényből, az egyik apró bütyökös díszű); 4 db díszítetlen oldaltöredék.

1 db pattintott eszköz/szilánk. Kagyoló.

8/2001

Szabályos kerek gödör (3. kép), ívelt falú, ívelt aljú. Átm.: 136 cm, m.: 24 cm. Betöltése: kemény, szürke, agyagos, melyből 1 db rézkori töredék is előkerült.

Leletanyaga (apró töredékek, 55 db):

Bekarcolt díszű finomkerámia (20 db): 2 db tiszadobi stílusú peremtöredék (forma nem meghatározható); 1 db tiszadobi stílusú belső-díszes peremtöredék belül okkernyomokkal (forma nem meghatározható); 2 db bükki stílusú peremtöredék (forma nem meghatározható; az egyik Bükk C, a másik Bükk B vagy C); 1 db tiszadobi stílusú csótalpas töredék a tál és a csótalpal találkozásából (miniatűr edényből?); 9 db tiszadobi stílusú oldaltöredék, az egyik fehér inkuszalt; 2 db tiszadobi stílusú belső-díszes oldaltöredék; 1 db bükki stílusú oldaltöredék (Bükk C); 2 db tiszadobi stílusú fenéktöredék.

5. kép. A 21/A/2001 sír és mellékletei (tárgyfotó: Kulcsár G.)
 Fig. 5. Grave 21/A/2001 and its grave goods (photo of the finds by G. Kulcsár)

Díszítetlen finomkerámia (18 db): 1 db peremtöredék (forma nem meghatározható), 15 db oldaltöredék, 2 db fenéktöredék.

Durvább, bekarcolt díszű kerámia: 3 db tiszadobi stílusú oldaltöredék.

Házi kerámia (14 db): perem alatt lyuksoros edény 3 db perem- és 1 db oldaltöredéke (forma nem meghatározható), 8 db díszítetlen oldaltöredék, 2 db díszítetlen fenéktöredék.

3 db pattintott eszköz és szilánk.

13/2001

Ovális gödör (3. kép). Betöltése nem került feljegyzésre. H.: 174 cm, sz.: 124 cm, m.: 54 cm. Leletanyaga vegyesen középső neolitikus és rézkori (az utóbbi 29 db apró, biztosan rézkori és 17 db kérdőjelesen rézkori töredékből áll), így elképzelhető, hogy az objektum nem neolitikus.

Középső neolitikus leletei (37 db):

Bekarcolt díszű finomkerámia (32 db): 7 db tiszadobi stílusú peremtöredék (forma nem meghatározható), 2 db tiszadobi stílusú belsődíszes oldaltöredék, 13 db tiszadobi stílusú oldaltöredék, 7 db tiszadobi vagy kora bükki stílusú oldaltöredék, 3 db bükki stílusú oldaltöredék (Bükk B).

Durvább, bekarcolt díszű kerámia: 1 db tiszadobi(?) stílusú oldaltöredék

Házi kerámia (4 db): 1 db perem alatt lyuksoros edény peremtöredék (forma nem meghatározható), 1 db bütyök-díszes oldaltöredék, 2 db díszítetlen oldaltöredék.

2 db pattintott eszköz és szilánk.

21/A/2001

A bükki kultúra női temetkezése díszített edénnyel (5. kép; leírását és elemzését lásd: CSENGERI 2001a). A sír *Spondylus* mellékletet is tartalmazott – két ritka típusú, hosszú, vékony *Spondylus* gyöngyöt (5. kép, 2–3) – melyeket 2012-ben fedeztünk fel az embertani anyagban. Vízköves, csonthoz hasonló kinézetük miatt maradhattak korábban rejtve.

A temetkezés a 21/2001(–9/2000) agyagkitermelő bontása során került elő, egy löszös tömbön feküdt. Feltételezhető, hogy ráásták a 21/2001 rézkori agyagkitermelőt. A sír erősen bolygatott volt, bontásakor 6 db középső neolitikus és 31 db rézkori töredék is előkerült.

Középső neolitikus leletanyaga (6 db):

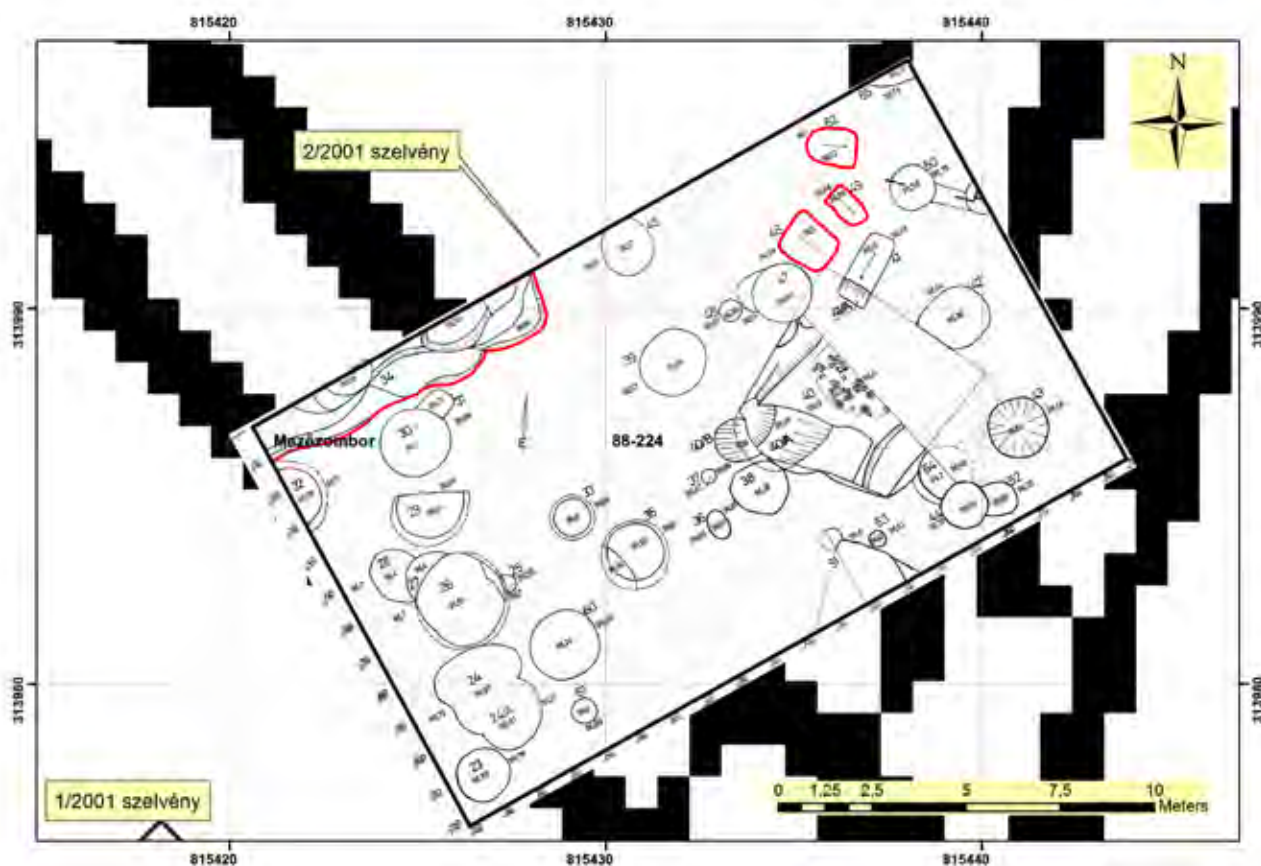
Bekarcolt díszű finomkerámia (2 db): 1 db tiszadobi stílusú oldaltöredék, 1 db tiszadobi vagy kora bükki stílusú fenéktöredék.

Díszítetlen finomkerámia: 4 db oldaltöredék.

2. FELÜLET (6. kép)

34/2001

Nagyméretű, szabálytalan alakú agyagkitermelő gödör részlete (6. kép). Szelvénybe eső része: 850 x 165 cm, m.: 95–96 cm. Betöltés: fekete, agyagos. A neolitikus agyagkitermelőre feltehetően ráástak egy rézkori gödröt, mivel az objektum anyagában több mint 200 db rézkori töredék található. Betöltéséből emellett 4 db bronzkori és 6 db római császárkori töredék is előkerült.

6. kép. A 2. felület középső neolitikus objektumai (piros színnel)
 Fig. 6. Middle Neolithic features of section No. 2 (highlighted in red)

Középső neolitikus leletanyaga (292 db):

Bekarcolt díszű finomkerámia (72 db): 1 db AVK stílusú, de finomabb anyagú csésze peremtöredék (14. kép 3); 5 db tiszadobi stílusú peremtöredék (3 mély csésze: 16. kép 1, 3–4; 1 félgömb alakú csésze: 16. kép 2; 1 nem meghatározható forma); 3 db tiszadobi vagy kora bükki stílusú peremtöredék (2 csészeperem: 14. kép 4–5; 1 nem meghatározható); 2 db tiszadobi stílusú belsődíszes oldaltöredék (15. kép 1a-b; 16. kép 6a-b); 1 db tiszadobi vagy kora bükki stílusú belsődíszes oldaltöredék; 1 db AVK stílusú oldaltöredék; 37 db tiszadobi stílusú oldaltöredék (az egyik lencse alakú bemélyítéssel; 15. kép 2, 4; 16. kép 5, 7–8; 17. kép 1–3); 9 db tiszadobi vagy kora bükki stílusú oldaltöredék (az egyik nyakas edényből, beszurkált díszes: 14. kép 6); 11 db tiszadobi stílusú fenéktöredék (15. kép 3; 17. kép 4–7); 2 db tiszadobi vagy kora bükki stílusú fenéktöredék (14. kép 7–8).

Díszítetlen finomkerámia (17 db): 1 db perem-, 13 db oldal- és 2 db fenéktöredék (forma nem meghatározható), 1 db kiöntőcső töredék.

Durvább, bekarcolt díszű kerámia (14 db): 10 db AVK/Tiszadob stílusú oldaltöredék, 4 db tiszadobi stílusú oldaltöredék.

Házi kerámia (185 db): 9 db perem alatt lyuksoros, széles szájú fazék peremtöredék (8 edényből, az egyik ujjbenyomásos

peremű); 7 db perem alatt lyuksoros, széles szájú fazék/tál peremtöredék (6 edényből, az egyik ujjbenyomásos peremű); 2 db perem alatt lyuksoros edény oldaltöredéke (1 edényből); 1 db félgömb alakú tál peremtöredék; 1 db hengeres nyakú amfora peremtöredék; 6 db peremtöredék (6 edényből, forma nem meghatározható, 1 bevagdalt peremű); 5 db bütyök- vagy bordadíszes oldaltöredék (1 nagy gömbös bütyök, 1 rövid bütyökfogó, 1 ujjbenyomásos borda); 2 db körömcspéses oldal- és 1 db fenéktöredék (egy edényből?); 17 db nyakhajlatban ujjbenyomásos bordával díszített tárolóedény nyak- és oldaltöredék (3 edényből); 12 db vékonyabb falú, díszítetlen oldaltöredék; 106 db díszítetlen oldaltöredék; 16 db díszítetlen fenéktöredék.

Idegen stílusú kerámatöredékek: 4 db kívül bíborvörös bevonatos, esztári típusú kerámatöredék (3 oldal, 1 nyak), melyek közül kettőn vékony, sávos, fekete festés nyoma is látható (14. kép 1–2).

8 db pattintott eszköz és szilánk.

48/2001

A tiszadobi csoport gazdag *Spondylus* mellékletes gyermektemetkezése, kisméretű, díszített edénnyel (6–7. kép; leírását és elemzését lásd: CSENGERI 2004, 68, 72–75).

7. kép. A 48/2001 sír és mellékletei (tárgyfotó: Kádas T.)
 Fig. 7. Grave 48/2001 and its grave goods (photo of the finds by T. Kádas)

8. kép. A 49/2001 sír és mellékletei (tárgyfotó: Kádas T.)
 Fig. 8. Grave 49/2001 and its grave goods (photo of the finds by T. Kádas)

9. kép. A 62/2001 sír és mellékletei (tárgyfotó: Kádas T.)
Fig. 9. Grave 62/2001 and its grave goods (photo of the finds by T. Kádas)

49/2001

A tiszadobi csoport *Spondylus* mellékletes férfi temetkezése (6. és 8. kép; leírását és elemzését lásd: CSENGERI 2004, 69, 72–75).

62/2001

A tiszadobi csoport *Spondylus* mellékletes temetkezése. Fiatal egyén, valószínűleg leány/nő (6. és 9. kép; leírását és elemzését ld.: CSENGERI 2004, 69, 72–75).

NEM NEOLITIKUS OBJEKTUMOKBÓL SZÁRMAZÓ FONTOSABB LELETEK

1. felület, 1. ásonyom: tiszadobi stílusú finomkerámia: belsődíszes fenéktöredék fenékdíszítéssel (23. kép 3), 2/3 gömbös testű tál peremtöredék (24. kép 4), keskeny bütykös oldaltöredék fehér inkusztációval (26. kép 3); Tiszadob–Bükk átmeneti stílusú, 2/3 gömbös testű csésze peremtöredék (27. kép 2); kora bükki stílusú finomkerámia fenéktöredék (28. kép 4); késő bükki stílusú peremtöredék vörös inkusztációval (29. kép 1); tiszadobi stílusú, bekarcolt díszű házi kerámia: tál peremtöredék fekete festéssel (20. kép 2) és fenékhez közeli oldaltöredék (20. kép 6); fenékhez közeli oldaltöredék (21. kép 4), edényfedő (26. kép 5); „mezözombori típusú” arcos

edény peremtöredéke (26. kép 6). Idegen stílusú kerámia-töredék: kívül-belül bíborvörös bevonatos, esztári típusú oldaltöredék (26. kép 4).

1. felület, 2. ásonyom: tiszadobi stílusú finomkerámia: félgömb alakú tál peremtöredéke (24. kép 2), bomba formájú edény peremtöredéke (24. kép 3), kónikus csésze fél profilja (25. kép 1); kora bükki stílusú fenéktöredék fehér inkusztációval (28. kép 3); tiszadobi stílusú, bekarcolt és vörösre festett díszű házi kerámia tál peremtöredék (21. kép 1).

1. felület, 3. ásonyom: tiszadobi stílusú, bekarcolt és festett díszű házi kerámia tál peremtöredék (20. kép 1) és fenékhez közeli oldaltöredék (20. kép 5).

1. felület, „ÉK-i sarok” (valójában É-í): Tiszadob–Bükk átmeneti stílusú csésze peremtöredék (27. kép 4); klasszikus bükki stílusú finomkerámia: peremtöredék (29. kép 4), oldaltöredék (29. kép 6); késő bükki stílusú finomkerámia tál peremtöredék (29. kép 2); tiszadobi stílusú házi kerámia kicsúcsosodó bütyökdíszsel (26. kép 7).

9/2001 objektum: Eredetileg szabályos kerek gödör lehetett, melyet feltehetően elvágott az 58/2001 rézkori objektum. Átm.: kb. 130 cm, m.: 30 cm. Az objektumból 19 db középső neolitikus, 24 db rézkori, 5 db bronzkori és 7 db római

császárkori kerámiatöredék (ez utóbbiak között nagy darabok, profilok is) kerültek elő. Középső neolitikus leletanyagának megoszlása (finomkerámia/házi kerámia, perem-/oldal-/fenéktöredékek aránya) nem felel meg a többi neolitikus objektuménak, ezért valószínűleg más korszakból származik.

Fontosabb középső neolitikus leletei: 1 db tiszadobi stílusú mély csésze peremtöredék (13. kép 5), 1 db bükki stílusú (Bükk A vagy AB) bombaformájú edényből való peremtöredék (13. kép 4), 1 db AVK 3(?) stílusú oldaltöredék, 4 db tiszadobi stílusú oldaltöredék (13. kép 7), 3 db bükki stílusú oldaltöredék (Bükk A vagy AB; 13. kép 6).

11/2001 objektum (római császárkori gödör): tiszadobi stílusú, bekarcolt és fekete festett díszű házi kerámia oldaltöredék (20. kép 3), tiszadobi stílusú, bekarcolt és vörösre festett díszű házi kerámia fenéktöredék (21. kép 3).

15/2001 objektum (római császárkori gödör): tiszadobi stílusú finomkerámia: egyenes falú, mély tál peremtöredéke (24. kép 5); Tiszadob–Bükk átmeneti stílusú tál peremtöredék (27. kép 6); kora bükki stílusú finomkerámia: oldaltöredék (27. kép 5), nyakas amfora oldaltöredék (28. kép 2); klasszikus bükki stílusú nyakas amfora nyaktöredék (29. kép 7); tiszadobi stílusú, bekarcolt díszű durvább kerámia: csőtalpas tál töredékek (22. kép 1–3).

17/2001 objektum (rézkori gödör): klasszikus bükki stílusú, bombaformájú edény peremtöredék fehér inkrusztációval (29. kép 3), késő bükki stílusú fenéktöredék vörös inkrusztációval (29. kép 10).

53/2001 objektum (rézkori gödör): tiszadobi stílusú finomkerámia tál peremtöredék, megvastagodó, díszített peremmel (24. kép 1); tiszadobi stílusú, bekarcolt díszű házi kerámia oldaltöredék (22. kép 4).

54/2001 objektum (rézkori gödör): kora bükki stílusú, félgömb alakú csésze/tál peremtöredék (28. kép 1); késő bükki stílusú oldaltöredék vörös inkrusztációval (29. kép 5).

55/2001 objektum (rézkori gödör): tiszadobi stílusú, bekarcolt és festett díszű házi kerámia oldaltöredék (20. kép 4).

58/2001 objektum (rézkori gödör): tiszadobi stílusú, belsődíszes tál peremtöredék (23. kép 1).

2. felület, szórvány: tiszadobi stílusú finomkerámia fenéktöredék (25. kép 3); tiszadobi stílusú, bekarcolt díszű, vörös bevonatos házi kerámia oldaltöredék (21. kép 2).

2. felület, „ÉNy-i sarok” (valójában Ny-i): klasszikus bükki stílusú oldaltöredék (29. kép 8).

30/2001 objektum (római császárkori gödör): tiszadobi stílusú, bekarcolt díszű házi kerámia, csőtalpas tál (22. kép 5).

40/2001 objektum (római császárkori földbemélyített épület): 3 db tiszadobi stílusú, belsődíszes finomkerámia töredék (2 tálperem: 19. kép 1, 3; 1 fenék: 19. kép 5; 1 db oldaltöredék: 19. kép 4); 2 db tiszadobi stílusú, bekarcolt díszes házi kerámia fenéktöredék (az egyik vörös bevonatos: 18. kép 3–4). Idegen stílusú kerámiatöredék: esztári típusú csésze peremtöredék vörös bevonat maradványával (19. kép 2).

40/A/2001 objektum: a 40/2001 római császárkori földbemélyített épület padlója alatt került elő. Nagyobb lehetett, mint 200 x 200 cm, m.: 105 cm. Korhatározása bizonytalan, mivel a gödörből 8 db középső neolitikus, 8 db neolitikus vagy rézkori, 7 db rézkori, 7 db késő bronzkori, 7 db késő bronzkori vagy római császárkori és 16 db római császárkori lelet is származik.⁹

Fontosabb középső neolitikus leletei: tiszadobi stílusú finomkerámia: félgömb alakú csésze peremtöredéke (19. kép 6); házi kerámia: perem alatt lyuksoros, széles szájú, nagyméretű edény, ferdén bevagdalt peremmel, a lyuksor alatt két sorban gömbös bütykökkel, rendkívül sok meszes(?) soványítóanyaggal (18. kép 1–2; 2 perem, 2 oldal).

50/2001 objektum (római császárkori gödör): tiszadobi stílusú, négyszögletesedő testű, nyakas edény miniatűr változata (26. kép 1); Tiszadob–Bükk átmeneti stílusú mély csésze peremtöredék (27. kép 3).

szórvány, Bojz István gyűjtése: tiszadobi stílusú, bekarcolt díszű házi kerámia oldaltöredék (21. kép 5).

szórvány: tiszadobi stílusú finomkerámia: belsődíszes tál peremtöredék (23. kép 2), fenéktöredék (25. kép 2), átfűrt bütyökdíszes oldaltöredék (26. kép 2); Tiszadob–Bükk átmeneti stílusú csésze peremtöredék (27. kép 1); klasszikus bükki stílusú oldaltöredék (29. kép 9).

A KÖZÉPSŐ NEOLITIKUS TELEPÜLÉSI JELENSÉGEK ÉRTÉKELÉSE

A 2001. évi feltárás alkalmával az 1. és 2. felületen két nagyméretű, szabálytalan alakú agyagkitermelő gödör részlete (6/2001, 34/2001), valamint két, ezeknél jóval kisebb, szabályosabb alakú gödör (7/2001, 8/2001) látott napvilágot. E telepgödörökből tiszadobi stílusú kerámia származik. A 13/2001 gödör és a 4/2001 temetkezés korhatározása bizonytalan. Ugyancsak a tiszadobi csoporthoz köthetők a 48/2001, 49/2001 és 62/2001 *Spondylus* mellékletes temetkezések, melyek a 2. felület É-i sarkában helyezkedtek el.

⁹ Lehet, hogy az anyag keveredett, mivel két belső cédulája is van, az egyik „11. objektum” felirattal, mely egy római császárkori gödör!

A kisméretű és nem összefüggő ásatási terület miatt a településszerkezetre vonatkozóan messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le, a 3 temetkezés azonban láthatóan a 34/2001 agyagkitermelő szomszédságában, sírcsoportot alkotva helyezkedik el. Elképzelhető, hogy az agyagkitermelőtől DK-re és a síroktól DNy-ra fekvő területen előkerült néhány cölöplyuk (25/2001, 37/2001, 61/2001, 63/2001) egy neolitikus házhoz tartozott, a leletanyag hiánya és a sok más régészeti korszak jelenléte miatt azonban ez csak egy lehetőség. A sírok és az agyagkitermelő gödör összetartozása sem bizonyított, mivel csupán a 49/2001 sírből áll rendelkezésre radio-karbon adat (11. kép, CSENGERI 2015, 136, Fig. 6). Az 1. felület tiszadobi stílushoz köthető objektumai és objektumrészletei között még ennyi összefüggés sem fedezhető fel.

Az AVK és csoportjai esetében a nagyfelületű feltárások bebizonyították, hogy (a közép-európai vonaldiszes kerámiához /LBK/ hasonlóan) a települések házból, a hozzá tartozó nagyméretű gödörből, tevékenységi területekből és temetkezésekből álló alapegységekből/ház-tartásokból épültek fel (RACZKY–ANDERS 2006, 21). Az AVK késői csoportjainak időszakában a települések belső szerkezetének változása mutatható ki a Kárpát-medence keleti felén. A Polgár környéki AVK 4 korú lelőhelyeken Raczky Pál és Anders Alexandra integráltabb térhasználatot figyelt meg (RACZKY–ANDERS 2012, 273–289). Emellett a településkoncentráció eredményeképpen a korai időszaktól eltérő, több házból álló, nagyobb lakosságú, faluszerű települések jöttek létre, melyeket árkokkal is körülvettek (Polgár-Nagy Kasziba, Polgár-Ferenci-hát, Hajdúnánás-Eszlári út; RACZKY 2004, 258; RACZKY–ANDERS 2009, 40; 2012, 273–289). A folyamat már az AVK 2–3 kerámia-stílusokkal jellemezhető időszakban megindult, mint azt Polgár-Király-érpárt jelenségei mutatják (RACZKY–ANDERS 2012, 274–275). Polgár-Kása-domb-dűlőben Dani János és Hajdú Zsigmond figyelte meg a telep központi részének négy funkcionális egységre tagolódását, melyet É-ről nagyméretű agyaggyerő/hulladék-gödörök és kerek vagy méhkas alakú tárológödörök vettek körül (DANI–HAJDÚ 2004). Zárt szerkezetű települést rekonstruált Füzesi András is Kántorjánosi-Homoki-dűlő nyugati pereme lelőhelyen (FÜZESI 2012). Az 1. megtelepedési terület legmagasabb, központi részén két sorban állhattak a cölöpszerkezetes házak, közöttük egy kúttal. Az agyaggyerő/szeméttároló gödörök és az előkerült temetkezések, melyek a házakhoz kapcsolódtak, ezt a beépített területet vették körül. A szabályos tárológödöröket a beépített terület peremén, illetve annak alacsonyabban fekvő részein találták (a település

objektumaira és a településszerkezetre lásd FÜZESI 2012, 28–34 és 5. t.). Polgár-Piócási-dűlő lelőhelyen egy központi és egy periférikus települési egységet tártak fel az AVK 4 időszakból, a központban felszíni házakkal és nagyméretű gödörökkel, míg a periférián műhelygödörökkel, nyílt területekkel és kutakkal (NAGY et al. 2014, 220–221).

Közelebbről a tiszadobi kerámiastílussal jellemezhető településekre (feltehetően a középső neolitikum 3. fázisa) vonatkozóan nincsenek részletes adataink, de sokat várhatunk két nagy település feldolgozásától. Tiszadob-Ó-kenézen 2002-ben Almássy Katalin és Istvánovits Eszter (ALMÁSSY–ISTVÁNOVITS 2004), 2006–2007-ben pedig Scholtz Róbert és Bocz Péter végzett megelőző feltárást (SCHOLTZ 2008). Az előbbi alkalmával neolitikus és Árpád-kori jelenségek (összesen 143 objektum, ALMÁSSY–ISTVÁNOVITS 2004), az utóbbi során pedig 2,8 ha-os területen több más régészeti korszak mellett a tiszadobi csoport és a kialakuló bükki kultúra településének 373 objektuma került elő (320 szabályos gödör, valamint agyagkitermelők, kemencével ellátott szabálytalan objektumok, 20 temetkezés; SCHOLTZ 2008, 35–37). Ez a lelőhely tartható ma a legjelentősebb megásott magyarországi településnek a tiszadobi csoport időszakából. Különösen fontos, hogy a település Ny-i részén megfigyelték egy nagyméretű, több helyen tagolt árok részletét is (SCHOLTZ 2008, 36).

A másik hasonló jelentőségű település B.-A.-Z. megyében található. A Koós J. vezetésével 2005-ben közel 5 ha-on feltárt Hejőkürt-LIDL logisztikai központ (Hejő-part) lelőhely neolitikus része a tiszadobi csoport kialakuló és korai időszakát képviseli.¹⁰ A feltárt 2496 stratigráfiai egység közül előzetesen 239 településjelenség és 45 temetkezés köthető ehhez az időszakhoz. A feldolgozás előtt a településszerkezetre vonatkozóan csupán annyi állítható, hogy kisebb sírcsoportok nagyméretű agyagkitermelők környezetében, vagy azokba ásva kerültek elő. DK-en megtalálták a lelőhelyet kerítő árok 120 m hosszú szakaszát,¹¹ korhatározását azonban az ásatók nem tudták elvégezni, így az nemcsak a középső neolitikumhoz, hanem a kora rézkorhoz, késő rézkorhoz, késő bronzkorhoz, esetleg a szarmata korhoz is tartozhat.

10 A feltárást közölte. A lelőhely adataira lásd még CSENGERI 2013 neolitikus adatbázisát és a HOM RégAd 4151–07; 4212–07; 4213–07; 4214–07 és 4257–08 dokumentumait. Egyedül a kora rézkori depot került közzésre (SELJÁN 2007). A középső neolitikus telep részletes feldolgozását a későbbiekben a szerző végzi.

11 Lásd HOM RégAd 4151–07 dokumentumot.

Hejőkürtön már nem találjuk meg az AVK 1. fázis hosszú, keskeny *Längsgrube*-it, az itteni agyagkitermelők mind szélesebb, rövidebb típust képviselnek. A hosszú, keskeny agyagkitermelők eltűnése utalhat az épületek méretének, típusának, esetleg magának a belső településszerkezetnek, a házak és gödrök térbeli viszonyának változására az AVK 1. fázisát követően. E jelenséget nemcsak Hejőkürtön, hanem a mai B.-A.-Z. megye más neolitikus településein is megfigyelhetjük, ahonnan erre vonatkozó adatok rendelkezésre állnak. A 2008-ban feltárt Sajószentpéter-Vasúti őrház lelőhelyen további időrendi különbségeket tapasztaltunk: az AVK 2 stílusú kerámiát (Tiszadob felé mutató vonásokkal) tartalmazó széles, nagyméretű agyagkitermelő (78. objektum) mérete jóval felülmúlta a későbbi, Bükk AB stílusú leleteket tartalmazó szintén széles agyagkitermelőket (pl. 122. és 148. objektumok).¹² Ugyanezt figyelhetjük meg a 2014-ben kutatott Rásonysápberencs-Szőlő alja lelőhelyen: a tiszadobi stílusú kerámiával jellemezhető agyagkitermelők (pl. s117–s130 és s133–s143 komplexumok) mérete jócskán meghaladta a bükki stílusú kerámiát tartalmazó hasonló objektumét (s261).¹³ Mezőzombor-Községi temető 2001. évi feltárásából a tiszadobi agyagkitermelőknek csupán részleteit ismerjük, de a 2000. évi feltárás teljesebb objektuma (15/2000) ezt a szélesebb típust képviseli.

A fent leírt változás mellett megfigyelhető egy másik is B.-A.-Z. megye középső neolitikus lelőhelyein. Míg az AVK 1. fázis nagyméretű településein szinte kizárólag *Längsgrube*-k, vagy ezeknél kisebb, de amorf szemetesgödrök kerülnek elő, addig a tiszadobi csoport, a bükki kultúra és a szakálhádi kultúra településein feltűnnek a kis és közepes méretű, általában kerek szájú, hengeres falú vagy méhkas alakú – vagyis szabályos formájú – tárológödrök (Garadna-Elkerülő út, 2. lelőhely/Tiszadob és Bükk,¹⁴ Mezőkövesd-Nagy-fertő/Szakálhát¹⁵ és talán ennek nyomai Mezőzombor-Községi temető 7/2001 és 8/2001 objektumai). E különbségek hátterében valószínűleg az élelemtárolás módjának megváltozása rejlik.

Raczky P. megállapítása szerint a Kárpát-medence klimatikus viszonyai mellett az élelem fedett helyen való tárolására volt szükség, amit Polgár-Kengyel-köz

településén az épület belsejében a földbe mélyített, vékonyan agyaggal tapasztott, medenceszerű mélyedésekkel oldottak meg (RACZKY 2006, 386). Juraj Pavúk a kottafejes és zselizi időszak váltásánál figyelte meg az élelemtárolás módjának megváltozását. Véleménye szerint a házak méretének csökkenése és a szabályos, kerek, kisméretű tárológödrök egyidejű megjelenése ebben az időszakban arra utal, hogy a tároló funkció kikerült a lakóházakból (Štúrovo, Čataj, Blatné, PAVÚK 2009, 262–263). Šarišské Michaany-ban, a bükki kultúra építési periódusai idején Stanislav Šiška is megfigyelte a tárológödrök igen nagy számát, amit azok rövid ideig tartó használatával magyarázott (ŠIŠKA 1995, 61).

Mezőzombor-Községi temető középső neolitikus házainak méretét nem ismerjük, azonban S. Šiška feltárásai azt mutatják, hogy a bükki kultúra házai kisméretű, maximum 50 m² alapterületű épületek lehettek (ŠIŠKA 1999, 201). Ezzel ellentétben a B.-A.-Z. megyéből egyedülként közölt AVK 1. fázisához köthető településen, Mezőkövesd-Mocsolyáson Kalicz N. és Koós J. 12 x 4–6 m-es, illetve talán 15 x 5 m-es és 15 x 4–6 m-es, tehát jóval nagyobb házalapokat feltételeznek a leégett paticsomladékok alapján (KALICZ–KOÓS 2014, 12–14). Mindez egyelőre kevés adat, de utalhat a tároló funkció házakból való kikerülésére a Tiszadob-Bükk kerámiastílus használatának idején a térségben.

A bükki kultúrához/bükki kerámiastílushoz egyetlen objektumot kapcsolhatunk Mezőzombor-Községi temető lelőhelyről: a 21/A/2001 edénymellékletes temetkezést (5. kép). Házakat és gödröket a feltárt településrészletről nem ismerünk. A bükki kerámiastílust használó településekről rendelkezésre álló kevés településszerkezeti adatot egy korábbi munkában már összegeztem (CSENGERI 2010a, 61–62), így most eltekintek tőle. Bár a tiszadobi stílusú objektumok önállóan jelentkeztek a 2001. évi 1. és 2. felületen, a bükki temetkezés és a bükki stílusú szórványanyag arra utal, hogy hosszabb életű középső neolitikus településről van szó Mezőzomboron, melynek bizonyos szakaszában az általunk feltárt kis területen nem létesültek települési objektumok (a két stílus egymásutániségát a lelőhelyen egyértelműen bizonyítják a radiokarbon adatok, lásd az erre vonatkozó fejezetet lentebb).

12 A szerző által vezetett megelőző feltárás (CSENGERI 2011b). Részleteiben közöletlen.

13 Horváth Antónia, a szerző és L. Hajdú Melinda által vezetett feltárás. Közöletlen.

14 A szerző által 2003-ban végzett leletmentés, melynek objektumai és leletanyaga részleteiben közöletlen. Előzetes jelentését lásd: CSENGERI 2010b, 229–230, és Fig. 2–10, valamint CSENGERI 2011a.

15 A lelőhely előzetes jelentését lásd: CSENGERI 2010c.

A KÖZÉPSŐ NEOLITIKUS LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE

A Mezőzomboron előkerült középső neolitikus leletanyag sajnos a restaurálást követően is erőteljesen töredékes maradt. A feldolgozás során emellett kiderült, hogy mindössze 2221 db kerámiatöredékből áll, melyek közül 682 db származik tiszadobi objektumokból. További nagyobb mennyiségű lelet az 1. felület Ny-i negyedének és K-i sarkának, valamint a 2. felület Ny-i sarkának kézi leásása alkalmával került elő, illetve szintén nagy számban tartalmazták más régészeti korszakok objektumai. Ép vagy kiegészíthető edény mindössze a 49/2001 tiszadobi sír (8. kép) és a 21/A/2001 bükki sír edénye (5. kép), továbbá egy fél csonkakúpos csésze az 1. felület, 2. ásónyomából (25. kép 1)!

A tiszadobi objektumok anyagának megoszlása összességében a következő: 28,59 % díszített finomkerámia, 6,01 % díszítetlen finomkerámia, 0,73 % nem helyi stílusú, festett kerámia, 5,72 % bekarcolt díszű durvább és házi kerámia, 58,94 % házi kerámia. A nem objektumokból származó töredékek aránya nem határozható meg pontosan, mivel a házi kerámia tartozhat a tiszadobi és a bükki kerámiastílushoz is.

TISZADOBI FINOMKERÁMIA

A tiszadobi finomkerámia leggyakoribb edényformája a lelőhelyen az egyenes falú, mély csésze/tál, vagy más néven csupor (12. kép 1–2, 4; 13. kép 5; 16. kép 1, 3–4; 24. kép 5). Ehhez a típushoz sorolhatjuk a 49/2001 gyereksír kisméretű edényét (8. kép).

A második leggyakoribb formát a laposabb csészék/tálak képviselik, melyek közül csonkakúpos (12. kép 3; 25. kép 1), félgömb alakú (16. kép 2; 19. kép 6; 24. kép 2; az egyik darabon AVK stílusú díszítéssel: 14. kép 3), illetve a 2/3 gömbös testű (24. kép 4) változatok rekonstruálhatók. Kalicz Nándor és Makkay János összefoglalásában a gyakran előforduló mély csupor/csészék mellett a kónikus formájú és a hullámos peremű tálakat emeli ki a tiszadobi csoport esetében (KALICZ–MAKKAY 1977, 40).

Jellegzetes tiszadobi forma a négyszögletesedő, nyomott testű, alacsony nyakú edény, illetve a magas nyakú palack, a hasvonalon bütyökkel (KALICZ–MAKKAY 1977, 39). Mezőzomboron csak hastöredékeket köthetünk bizonyosan ezekhez a típusokhoz, így a nyak formája, magassága nem meghatározható. Legépebb darabja egy miniatűr edény (26. kép 1). Valamilyen nyakas edényből származik a 34/2001 objektum kisméretű töredéke is (14. kép 6).

Ritkább típus Mezőzomboron a csőtálpas tál (8/2001 obj.), mely szintén jellegzetes eleme a tiszadobi kerámiaművességnek (KALICZ–MAKKAY 1977, 39; KURUCZ 1989, 30–31). Többnyire belső díszítéssel fordul elő (lásd lentebb). Igen ritka a lelőhelyen a bomba formájú edény (24. kép 3), mely később a bükki kultúrában válik uralkodóvá (LICHARDUS 1974, 26; CSENGERI 2001b, 75–76).

A mezőzombori finomkerámiák díszítéseit, mint jellemző tiszadobi díszítéseket mind megtaláljuk Kalicz N. és Makkay J. munkájában (KALICZ–MAKKAY 1977, 40–42), valamint általánosságban Kurucz Katalin összefoglalásában is (KURUCZ 1989, 33–34). A perem alatti díszítés Mezőzomboron többnyire 2–5 ritkán elhelyezett, párhuzamos, vízszintes vonal, melyet újabb egy vízszintes vagy hullámos vonal választ el az edény fő díszítésétől, mintegy azt lezárva (12. kép 1–5; 13. kép 5; 16. kép 3–4; 24. kép 1–2, 4–5). Előfordul beszurkálásokból álló, megszakított vízszintes sor (16. kép 1; 19. kép 1a), ugyanez vízszintes vonalakkal kombinálva (19. kép 6), többszörös hullámvonalköteg (19. kép 3a; 23. kép 2a), egy vagy több cikkcakk-vonal (24. kép 3; 25. kép 1), különálló, W alakú peremdísz (23. kép 1a), de a perem alatti díszítés hiánya is (16. kép 2). A perem megvastagításával és díszítésével szintén találkozunk (23. kép 1c; 24. kép 1b).

Az edényttest fő díszítéseként 1–3 vonalból álló meanderszerű mintákat (16. kép 5, 7; 17. kép 2–4, 7; 23. kép 2a; 26. kép 1), 3–6 vonalból felépülő szögletes vagy szögletesedő (16. kép 3; 19. kép 3a, 4; 24. kép 2, 5), illetve tompa ívű vonalkötegeket (19. kép 1a, 6; 23. kép 1a, 3a), 3–5 vonalból álló íves-függőleges-ferde vonalköteg kombinációt (15. kép 4; 17. kép 5; 25. kép 2), valamint szögben törő vonalkötegeket (16. kép 8) találunk. A fő díszítés esetenként mezőkre osztott, ahol a tagoló elemek egyenes és/vagy hullámos, függőleges vonalkötegek, illetve beszurkálásokkal kitöltött belsejű vonalpárok (17. kép 3; 23. kép 2a; 25. kép 1, 3). A 3–6 vonalból kialakított vonalköteg díszítések és a meanderdíszek mellett előfordulnak egyszerű, egy vonalból kialakított díszítések is (25. kép 1). Az egyenes vonalak mellett gyakori a hullámvonalak alkalmazása.

A szögletes, szögletesedő és tompa ívű vonalkötegek a bükki stílus tompa ívű vonalkötegeinek (α_1 , β_1 , β_2 stílusok) és „futóspirál” alakú díszítésének (α_2 stílus) előfutárai lehetnek.

A meanderszerű minta a fő díszítés mellett köztes díszítésként is megfigyelhető (16. kép 6a). Köztes díszítésként emellett függőleges cikkcakk-vonalak (19. kép 4, 6), hullámvonalak és beszurkálások találhatók (24. kép 4; 25. kép 1).

A fő díszítést az edényfenékhez közel általában 2–3 vízszintes vonal zárja le (17. kép 4–7; 25. kép 3), de előfordul, hogy nincs fenékhez közeli díszítés (15. kép 3; 25. kép 1). Egy esetben magának az edényfenéknek a díszítése is megfigyelhető (23. kép 3a).

Plasztikus díszítést ritkán alkalmaztak a mezőzombori finomkerámiákon. Ezek között találunk hosszúkás, vékony, függőleges bütyköket a négyszögletesedő edénytestek szögleteiben (24. kép 2; 26. kép 3), illetve hasvonalon elhelyezkedő, kisméretű, átfúrt bütyköket koncentrikus körökkel övezve (26. kép 2).

Fehér inkrusztáció szintén kevés alkalommal fordul elő (8/2001 obj. egy töredéke; illetve 34/2001 obj.: 16. kép 4; 19. kép 1a, 6; 26. kép 3). Festett tiszadobi finomkerámia töredék Mezőzomboron nem került elő.

Gyakoriak a belsődíszes edények (6/2001 obj.: 12. kép 6; 8/2001 obj., 13/2001 obj., 34/2001 obj.: 15. kép 1; 16. kép 6; valamint nem neolitikus jelenségekből: 19. kép 1, 3, 5; 23. kép 1–3). Ezek minden rekonstruálható esetben – a díszítés láthatósága miatt érthető módon – tálak (19. kép 1), köztük karéjos peremű, valószínűleg csőtálpas tálakkal (19. kép 3; 23. kép 1–2). A belső díszítés a teljes edényfelületen megjelenik a peremtől (19. kép 1b, 3b; 23. kép 1b, 2b) a fenékig (12. kép 6b; 19. kép 5b; 23. kép 3b). Előfordul, hogy az edénynek csak a belső oldala díszített (12. kép 6a–b). A belső díszítés mintái a külső felületdíszekhez (lásd fentebb) hasonlóak, de adott edénynél azzal nem megegyezőek. Található meanderszerű minta (19. kép 5b), 3–5 ritkásan bekarcolt vonalból álló tompa ívű vonalköteg (16. kép 6b; 19. kép 1b), ennek töredékei íves részletek formájában (12. kép 6b; 15. kép 1b; 22. kép 1b; 23. kép 2b, 3b), vagy függőleges vonalak (23. kép 1b). Két esetben a perem alatti díszítés megismétlődik a belső felületen (19. kép 3; 23. kép 2).

A finomkerámiák bekarcolt vonalainak szabályosságait vizsgálva azt a következtetést vonhatjuk le, hogy egy hegygel rendelkező, kéthegegyű, illetve háromhegyű eszközöket is használtak a díszítés elkészítéséhez. Úgy tűnik azonban, hogy ezek az eszközök nem merev anyagból készültek. Az agyag egyenetlenségeiből adódóan ugyanis a bekarcoláskor több esetben nem teljesen együtt futó vonalak keletkeztek (pl. 19. kép 3–4; 24. kép 2, 5).

A finomkerámia másik kategóriája a jóval kisebb számban megtalálható díszítetlen finomkerámia, melynek rekonstruálható formái: mély csésze (6/2001 obj.) és kiöntőcsöves edény (34/2001 obj.).

TISZADOBI HÁZI KERÁMIA

A házi kerámiák leggyakoribb típusa, mely minden tiszadobi objektumban előfordul Mezőzomboron, a perem alatt lyuksoros edény. Ennek gyakoribb változata a széles szájú (6/2001 obj., 7/2001 obj., 34/2001 obj.), míg kisebb számú a behúzott szájú „fazék”. Nagyobb méretű, vastagabb falú változataik tárolóedények lehettek (18. kép 1–2). A második leggyakoribb edénytípus a tál (6/2001 obj., 34/2001 obj.), melynek egyetlen rekonstruálható formája a félgömb alakú tál (34/2001 obj.). Előkerült közepes méretű, hengeres nyakú „amfora” (6/2001 obj.) és nagyobb változata, a nyakas tárolóedény, a nyakhajlatban ujjbenyomásos bordadíszsel (a 34/2001 objektumból 3 edény töredékei is). Ezen kívül találunk alacsony falú tálcát ujjbenyomásos peremmel, rövid fogóbütyökkel (6/2001 obj.).

A házi kerámia díszítményei között előfordul a perem bevagdálása (6/2001 obj.), ujjbenyomással való díszítése (6/2001 obj., 34/2001 obj.), az edényoldal archaikus körömcsípése (6/2001 obj., 34/2001 obj.), illetve hosszúkás beszurkálással való díszítése (6/2001 obj.). Egy esetben bot végével benyomott díszítés is felfedezhető (6/2001 obj.). Általánosak a kis- (7/2001 obj.) és nagyméretű gömbös bütykök (34/2001 obj.), a kicsücsösödő bütykök (26. kép 7), a rövid fogóbütykök (34/2001 obj.) és az ujjbenyomásos bordadísz (34/2001 obj.).

Kalicz N. és Makkay J. megállapította, hogy a nagyobb tiszadobi edények nem különböznek az AVK formáktól (KALICZ–MAKKAY 1977, 40). Kurucz K. a Nyíri Mezőségben hasonló arányban figyelte meg az egyes házi kerámia típusok előfordulását (KURUCZ 1989, 26–28), mint ahogy az Mezőzomboron megjelenik. A lelőhely házi kerámiáinak plasztikus díszei teljesen általánosak az AVK és csoportjainak körében.

BEKARCOLT DÍZSES ÉS FESTETT TISZADOBI HÁZI KERÁMIA

A házi kerámiák közül kiemelkednek a bekarcolt díszes típusok, melyek rekonstruálható formái: mély tál (6/2001 obj. töredéke), félgömb vagy gömbszelet alakú tál (20. kép, 1–2), nyakas tárolóedény (6/2001 obj. töredéke), esetleg csőtálpas tál (21. kép 1; 22. kép 5). A bekarcolt dísz AVK jellegű vagy tiszadobi stílusú. A tiszadobi díszítések általában kettős vonallal bekarcoltak – egyenes, ferde vagy szögben törő mintarészletek (18. kép 3–4; 20. kép 3, 5–6; 21. kép 1, 3), szögletes vonalkötegek (21. kép 2), vízszintes vonalkötegek (20. kép, 1–2), melyek alapján azonban a teljes díszítőminta nem rekonstruálható. Néhány esetben az egész felületet beborító meanderszerű mintát feltételezhetünk, mely egy vonalból vagy kettős vonalból kialakított (21. kép 5; 22. kép 4–5).

Megfigyelhető 3 vonalból kialakított szögletesedő vonalköteg dísz (20. kép 4), illetve 4 vonalból álló tompa ívű vonalköteg dísz is (21. kép 4). Vannak olyan darabok, melyek kidolgozásukat tekintve a finomkerámiák közé sorolhatók, falvastagságuk és kettős vonalas bekarcolt díszítésük azonban a házi kerámiákéval megegyező (pl. 22. kép 1–3). Ez utóbbiak közül egy csőtálpas tál felülete függőleges osztópanellel mezőkre osztott, a fő díszítést pedig különálló, W alakú elemek jelentik, belsejükben beszurkálásokkal (22. kép 2–3). Előfordul kör alakú bekarcolással övezett kicsúcsosodó bütyök is (26. kép 7).

A perem alatti díszítés kettős vízszintes vonal (20. kép 1–2; 21. kép 1). A fenék feletti díszítés pedig kettős (21. kép 3) vagy hármás vonal (18. kép 3; 21. kép 4), esetleg nincs fenékhez közeli díszítés (18. kép 4).

A kettős vonalból álló díszítéseket a házi kerámiáknál egy hegygel rendelkező eszközzel külön-külön (20. kép 1–2; 21. kép 1), vagy kettős hegyű eszközzel karcollhatták be (20. kép 1 alsó dísz; 21. kép 2). Több esetben megfigyelhető, hogy a kétféle eszköz használatát egy vonalköteg díszben belül kombinálták (21. kép 4). A finomkerámiákhoz hasonlóan azonban elképzelhető, hogy minden páros vonalból álló díszítésnél kettős hegyű eszközt használtak, mely azonban nem merev anyagból készült, így nem szabályosan haladt az agyagban a bekarcoláskor.

A fekete festést a vonalak közötti területen és/vagy a vonalakat lefedve, széles sávban találjuk (20. kép, 1–6; 21. kép 1). Ezen kívül vörös okkerfestés (21. kép 1, 3), illetve teljes felületet beborító vörös bevonat (18. kép 4; 21. kép 2) is megfigyelhető a karcolt díszes házi kerámiáknál.

Házi kerámia szintén előfordul karcolás nélküli fekete festéssel, mely a rekonstruálható esetben egyetlen vékonyabb fekete sáv (13. kép 3a–b). Okkermaradvány kisméretű edények belső falán fedezhető fel, melyek okkertartó edények lehettek.

Festett díszítés tiszadobi karcolt mintákkal való együttes jelentkezését már Kalicz N. és Makkay J. említette (KALICZ–MAKKAY 1977, 43). A Nyíri Mezőségben tiszadobi környezetben előkerült nagyobb mennyiségű festett kerámiája alapján pedig Kurucz K. feltételezte, hogy bizonyos festett díszítések a tiszadobi csoport sajátjai lehetnek (KURUCZ 1989, 35–37). A B.-A.-Z. megyei középső neolitikus festett kerámiák vizsgálata során magam is megállapítottam, és bemutattam, hogy a karcolt díszítésnél ugyan jóval kisebb számban, de használatban volt a tiszadobi kerámiaművességben a bekarcolással kombinált és az önálló festett díszítés (CSENGERI 2015, 138–139).

BÜKKI FINOMKERÁMIA

Bükk stílusú finomkerámia kis számban előkerült a tiszadobi objektumokból is, többnyire azonban más korszakok jelenségeiből, vagy szórványiletként ismert Mezőzomboron. Rekonstruálható formái: félgömb alakú csésze/tál (28. kép 1), 3/4 gömbös csésze/tál (21/A/2001 sír edénye: 5. kép 1a–b), bomba formájú edény (13. kép 4; 29. kép 3) és nyakas „amfora” (29. kép 7; a díszítés alapján: 28. kép 2).

A kora bükki (Bükk AB?) stílusra utalnak a finom, a tiszadobinál sűrűbben bekarcolt, néhány vonalból álló tompa ívű vonalkötegek (13. kép 4, 6; 28. kép 1–4), valamint a spirálmintával kitöltött belsejű díszítő háromszögek (27. kép 5).

A klasszikus bükki stílushoz (Bükk B) köthetők a sok, sűrűn bekarcolt vonalból álló vonalkötegek (29. kép 8) vagy a negatív díszes díszítő háromszögek (29. kép 6).

A késő bükki stílus (Bükk C) jellemző darabjai a minimális, de rendkívül finom vonalakkal felépülő, vörös, esetenként fehér inkrusztációval társuló díszítésű töredékek (29. kép 1–3, 5, 10). A Mezőzomboron előkerült darabok a bükki kerámiára általánosan jellemző formákat és díszítéseket mutatják (lásd: LICHARDUS 1974, 22–40).

EGYÉB LELETEK

A kisleletek között előfordul nagyméretű, lapos, romboidos agyagyöngy (10. kép), tiszadobi stílusú edényoldalból készített orsókarika (6/2001 obj.: 13. kép 1), illetve meanderdíszes edényfedő (26. kép 5).

Ugyancsak a tiszadobi stílushoz köthető az a „mezőzombori típusú” arcós edény töredék, melyből csupán a fordított háromszög alakú arcot jobb oldalon lezáró bordadísz részlete és a fület jelképező átfúrás maradt meg (26. kép 6). Az arcós edényeket két korábbi munkában már részleteztem (CSENGERI 2011a; 2014b), így a darab elemzésétől itt eltekintek. Legközelebbi párhuzamai a Garadna-Elkerülő út, 2. lelőhelyen (CSENGERI 2011a, 72 /11–15. sz. töredék/, 80, 11. kép 1–5), Encs-Fügöd-Vízre járó, 2. lelőhelyen, Hernádszentandrás-Csárda és Szegi-Ady E. u. 4. lelőhelyeken előkerült darabok (CSENGERI 2014b, 45 /4. sz./, 47 /19. sz./, 48–49 /25. sz. töredék/, 50, 7. kép 1–3). Hasonló a rásonysápberenci arcós edény is, ott azonban nemcsak borda keretezi az arcot, hanem a teljes háromszög alakú arc emelkedik ki plasztikusan az edény síkjából (CSENGERI 2014b, 48 /22. sz. töredék/, 2. kép).

10. kép. Nagyméretű középső neolitikus agyaggyöngy töredéke az 1. felület 1. ásónyomból

Fig. 10. Large Middle Neolithic clay bead from the section No. 1 (from the 1st spit)

A pattintott kőanyag a település földrajzi helyzetéhez, a kőnyersanyag lelőhelyek közelségéhez képest feltűnően kevés.¹⁶ Ennek a feltárt teleprészlet nem reprezentatív volta lehet az oka. Középső neolitikus objektumokból mindössze 16 db valószínűleg hidro- és limnokvarcit pattinték, eszköz és nyersanyag darab, valamint egy ütőkő származik, az obszidián pattintékok száma pedig 10 db. Egyetlen őrlőkő töredék került még elő a 6/2001 agyagkitermelőből, pedig feltehetően minden nyersanyagot elértek saját beszerzés, vagy a szomszédos településekkel fenntartott kapcsolat révén.

A TISZADOBBI ÉS BÜKKI KERÁMIASTÍLUSOK IDŐRENDI KÉRDÉSEI

Bár e közlésben a hagyományosan elkülönített *tiszadobi csoport* és *bükkői kultúra* elnevezést használom, a két fogalom szorosan összetartozik. Doktori kutatásaim során áttekintettem B.-A.-Z. megye középső neolitikus leletanyagainak többségét, és megállapítottam,

hogy a tiszadobi kerámiastílus és az egész tiszadobi kerámiaművesség folyamatosan alakulhatott át bükkői díszítőstílussá/kerámiaművességgé (CSENGERI 2013, 13, 176; 2014a, 502). Emiatt abban az esetben, amikor nem magukról a díszítőstílusokról beszélünk, helyesebb lenne a *tiszadobi-bükkői kultúra* elnevezést alkalmazni (CSENGERI 2013, 13), ahogyan azt Oravecz Hargita is tette a kántorjánosi anyag közlésekor (ORAVECZ 2012, 59).

J. Lichardus a bükkői kultúrát egykorúnak és szomszédosnak tartotta a tiszadobi csoporttal (LICHARDUS 1974, 111–112), míg Kalicz N. és Makkay J., valamint S. Šiška a tiszadobi csoport és a bükkői kultúra egymásutánosságát és genetikai kapcsolatát állapította meg (KALICZ–MAKKAY 1977, 43–45; ŠIŠKA 1989, 129–134).

A tiszadobi és a bükkői stílus egymásutánosságát Mezőzombor-Községi temető lelőhelyen egyértelműen bizonyítják a radiokarbon adatok (11. kép; CSENGERI 2015, 136, Fig. 6). A tiszadobi stílusú edénnyel eltemetett kisgyermek 49/2001 számú sírja 6376 ± 28 BP, míg a (késő?) bükkői stílusú, sárga inkusztált díszű edénnyel eltemetett nő 21/A/2001 számú sírja jóval későbbi, 6194 ± 28 BP adattal rendelkezik (11. kép; CSENGERI 2015, 136, Fig. 6). A kalibrált mérési eredmények is jól mutatják a különbséget: míg a tiszadobi temetkezés 5459 BC (68,2 %) 5316 BC közé, addig a bükkői sír 5213 BC (68,2 %) 5076 BC közé keltezhető (11. kép; CSENGERI 2015, 136, Fig. 6).

A mezőzombori anyagban – mint láttuk – általában jól elkülöníthetőek a két stílus kerámiái. Itt is akadnak azonban olyan darabok, melyek a tiszadobi stílus bükkői stílussá alakulását mutatják. Megtalálhatóak rajtuk például a tiszadobi stílus perem alatti vízszintes vonalkötegei, W alakú perem alatti díszei, vagy köztes díszítő nyílhegy motívuma, ugyanakkor tompa ívű vonalkötegeik, vagy kezdetleges díszítő háromszögük révén már a bükkői stílushoz is köthetjük őket (27. kép 1–4, 6). Mindez véleményem szerint arra utal, hogy hosszú életű településről van szó, mely a fejlett tiszadobi stílus használati idejétől a Tiszadob–Bükk átmenet, Bükk AB és Bükk B stílusok használati idején keresztül a bükkői kultúra végéig (Bükk C stílus) lakott volt. A bükkői objektumok hiánya a 2001. évi feltárási területen azonban azt mutatja, hogy a település az idők folyamán a domb más és más területeit használhatta.

¹⁶ A kőanyag feldolgozása még nem történt meg. Az objektumokból előkerült leleteknél jóval nagyobb mennyiségű az ásónyomokból származó és szórvány leletanyag, ezek azonban késő neolitikusak, rézkoriak, sőt bronzkoriak is lehetnek.

AMS Laborkód	Leelőhely, objektum	Minta típusa	Régészeti kor	Radio-karbon kor (BP)	Kalibrált kor (cal BC – 68,2%)	Kalibrált kor (cal BC – 95,4%)
DeA-2616.1.1	Mezőzombor-Községi temető, 49/2001 sír	Embercsont	Középső neolitikum – Tiszadob	6376±28	5459 (5,24%) 5453 5375 (94,76%) 5316	5467 (24,46%) 5403 5386 (75,54%) 5308
DeA-2615.1.1	Mezőzombor-Községi temető, 21A/2001 sír	Embercsont	Középső neolitikum – Bükk (C?)	6194±28	5213 (8,65%) 5205 5167 (54,6%) 5116 5111 (36,75%) 5076	5282 (0,73%) 5274 5225 (99,27%) 5048

11. kép. Radiokarbon adatok a lelőhelyről

Fig. 11. Radiocarbon dates from the site

A TELEPÜLÉS HELYE A KÖZÉPSŐ NEOLITIKUM MÁSODIK FELÉNEK KAPCSOLATRENDSZERÉBEN

A kapcsolatjelző kerámiatöredékek száma Mezőzomboron meglehetősen alacsony. A tiszadobi objektumok esetében 0,73 %, míg a teljes középső neolitikus leletanyagban 0,36 %.

Közülük egy „nem esztári típusú” (CSENGERI 2013, 12; 2015, 138: 70. lábjegyzet), vagyis agyag alapon fekete festésű kerámiatöredék (6/2001 obj.: 13. kép 2) a Felső-Tisza-vidék, Kelet-Szlovákia, Kárpátalja és Északnyugat-Románia területére egyaránt kiterjedő, középső neolitikus festett körrel való kapcsolatra utal. E festett kör elnevezése és kronológiai értékelése a mai napig nem egységes (lásd ŠÍŠKA 1989, 67–74, 80–83, 91–100, Tabela II, 122–126, 129, 135–138; POTUSHNIAK 1997, 37–41 és összefoglalóan legutóbb: JAKUCS 2010, 3–25; POTUSHNIAK 2011, 64–74; CSENGERI 2015, 137 és 138: 70. lábjegyzet). A mezőzombori töredék feltehetően a tiszadobi csoporttal egyidős Raškovce-csoportból származik. Ezzel ellentétben a lelőhelyen előkerült esztári típusú bíborvörös bevonatos töredékek vékony, sávós, fekete festés nyomával (34/2001 obj.: 14. kép 1–2) vagy festés nélkül (19. kép 2; 26. kép 4) az esztári kultúra közösségeivel fennálló viszonyra utalnak. Mezőzombor esetében valószínűleg nem helyben készült tárgyakról van szó, melyek a közösségek közötti gazdasági vagy társadalmi kapcsolatok révén juthattak erre a településre.

Az idegen stílusú kerámiatárgyak B.-A.-Z. megye más középső neolitikus településeinek leletanyagában szintúgy alacsony számban vannak jelen (CSENGERI 2014a, 513; 2015, 140). Két érintkezési zóna képez ez alól kivételt: az egyik a középső neolitikus karcolt és festett díszítést használó „tömbök” (RACZKY–ANDERS 2003, 158) közötti Bodroghöz, a másik pedig a bükki

és szakálhádi kultúrák érintkezési zónáját jelentő Egri és Miskolci Bükkalja, valamint a Bükk hegység ehhez kapcsolódó D-i, DK-i területei és a Borsodi Mezőség. Ezek a területek a kerámiaanyag alapján intenzívebb kapcsolatok mutathatók ki az eltérő kerámiaművességű középső neolitikus csoportok között (CSENGERI 2014a, 514; 2015, 140–142).

A mezőzombori település a kultúrán belül fontos közvetítő szerepet játszhatott, hiszen az Északi-középhegység lábánál futó feltételezett csereútvonalon feküdt. Erre utal az előkerült középső neolitikus sírok *Spondylus* gazdagsága is.

Feltételezhető, hogy a frekvenciát helyen fekvő, a cserekapcsolatok szempontjából „központi” szerepű településeket a viszonylag jelentős mennyiségű *Spondylus* leletet szolgáltató lelőhelyek jelölik, melyek egyúttal a legfontosabb csereútvonalakat is mutathatják. A B.-A.-Z. megyei leletek a Hernád völgyére és a közvetlenül az Alföld és hegyvidék találkozásánál fekvő területekre utalnak a csere fő útvonalaiként (CSENGERI 2014a, 514–515).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönöm az ásatás valamennyi résztvevőjének, köztük Patay Róbertnek, Dr. Köhler Kittinek és Homola G. Krisztinának a közös munkát. Köszönöm továbbá Homola G. Krisztinának a cikk profilrajzainak elkészítését, Nagy S. Józsefnek a segítségét, Tóth Edinának a leletanyag restaurálását, Kulcsár Géának (†) és Kádas Tibornak pedig a tárgyfotók elkészítését. Köszönöm Dr. Köhler Kittinek az antropológiai anyag elemzését. Hálásan köszönöm Dr. Koós Juditnak a Hejőkürt-LIDL logisztikai központ lelőhelyen feltárt jelentős középső neolitikus település feldolgozásra való átengedését, és az előzetes adatok e helyütt való közlésének lehetőségét. Végül köszönöm Dr. Siklósi Zsuzsannának lektori megjegyzéseit, észrevételeit és Medve Csabának az angol nyelvű rezümé javítását.

RÖVIDÍTÉSEK

AVK – alföldi vonaldíszes kerámia kultúrája
 Átm. – átmérő
 B.-A.-Z. megye – Borsod-Abaúj-Zemplén megye
 h. – hosszúság
 HOM RégAd – Herman Ottó Múzeum Régészeti Adattára
 m. – mélység
 obj. – objektum
 sz. – szélesség

IRODALOM

ALMÁSSY Katalin–ISTVÁNOVITS Eszter

2004 Tiszadob, Ó-kenéz. Rövid jelentések [Short reports]. In: KISFALUDI Júlia (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2002* [Archaeological Investigations in Hungary 2002], Budapest. 284.

BAKOS Gábor–P. FISCHL Klára

2015 A Szerencs-patak völgyének bronzkori település-szerkezete [Bronze Age settlement patterns in the valley of the Szerencs Stream]. *Ősrégészeti Levelek* [Prehistoric Newsletter] 14 (2012). 53–62.

CSENGERI Piroska

2001a A bükki kultúra temetkezése Mezőzomboron [A burial of the Bükk culture from Mezőzombor]. *Ősrégészeti Levelek* [Prehistoric Newsletter] 3. 12–16.

2001b Adatok a bükki kultúra kerámiaművességének ismeretéhez. A felsővadász-várdombi település leletanyaga [Data to the pottery of the Bükk Culture. Archaeological finds from the settlement at Felsővadász-Várdomb]. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XL. 73–105.

2004 Spondylus mellékletes középső neolitikus temetkezések Mezőzomborról és Mezőkövesdről [Middle Neolithic burials with Spondylus shell ornaments from Mezőzombor (Tiszadob group) and Mezőkövesd (Szakálhát culture)]. In: ILON Gábor (szerk.): *ΜΩΜΟΣ III. Óskoros Kutatók III. Összejövetelének konferenciakötete. Halottkultusz és temetkezés, Szombathely–Bozsok, 2002. október 7–9.*, Szombathely. 65–90.

2010a A bükki kultúra kutatásának új eredményei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. In: P. FISCHL Klára–LENGYEL György (szerk.): *Archeometria és régészet. Tanulmányok a Régészet és segédtudományok és a Kognitív régészet és archeometria az őskőkortól című konferenciáról*, Gesta 9, Miskolc. 55–77.

2010b Settlements of the Bükk culture from Hernád Valley, North-eastern Hungary [A bükki kultúra települései a Hernád völgyében (Északkelet-Magyarország)]. *Archeometriai Műhely* VII/4. 227–236.

2010c A szakálhádi kultúra települései Mezőkövesd-Nagyfertőn és Mezőkövesd-Meleg-oldalban. Előzetes jelentés [Settlements of the Szakálhát culture at Mezőkövesd-Nagyfertő and Mezőkövesd-Meleg-oldal in North-eastern Hungary – preliminary report]. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XLXIX. 7–33.

2011a Középső neolitikus arcos edények Garadnáról (Hernád-völgy) [Middle Neolithic vessels with human face representation from Garadna (Hernád Valley, Northeast Hungary)]. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* L. 67–104.

2011b Sajószentpéter és Sajóecseg között, a vasúti őrházról északra elnevezésű lelőhely, illetve Sajószentpéter, 26. sz. főút, 2. lelőhely. In: HAJDÚ Melinda (szerk.): *A Herman Ottó Múzeum régészeti kutatásai 2008*, *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* L. 230–231.

2013 *Az alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának késői csoportjai Északkelet-Magyarországon (Az újabb kutatások eredményei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében)*. Doktori disszertáció, kézirat. ELTE Régészettudományi, Budapest.

2014a Late groups of the Alföld Linear Pottery culture in North-eastern Hungary. New results of the research in Borsod-Abaúj-Zemplén County. *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae* Ser. 3. No. 2. Budapest. 501–507.

2014b Újabb középső neolitikus arcos edények Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből [Further Middle Neolithic vessels with human face representation from Borsod-Abaúj-Zemplén County (Northeast Hungary)]. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* LIII. 41–66.

2015 Middle Neolithic Painted Pottery from Borsod-Abaúj-Zemplén County, North-eastern Hungary. In: VIRAG, Cristian (ed.): *Neolithic Cultural Phenomena in the Upper Tisa Basin, International Conference, July 10–12, 2014, Satu Mare, Satu Mare*. 127–160.

CSENGERI Piroska–PATAY Róbert

2003 Mezőzombor, Községi temető. Rövid jelentések [Short reports]. In: KISFALUDI Júlia (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2001* [Archaeological Investigations in Hungary 2001], Budapest. 191.

DANI János–HAJDÚ Zsigmond

2004 Polgár-Kása-domb-dűlő. Rövid jelentések [Short reports]. In: KISFALUDI Júlia (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2002* [Archaeological Investigations in Hungary 2002], Budapest. 259.

J. DANKÓ Katalin–PATAY Pál

2000 Régészeti leletek a Sárospataki Református Kollégium tudományos gyűjteményeiben. *Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei* 2. Miskolc.

DÖVÉNYI Zoltán (szerk.)

2010 *Magyarország kistájainak katasztere*. MTA Földrajz-tudományi Kutatóintézet, Budapest.

FÜZESI András

2012 I. A homoki-dűlői neolitikus kori településrészletek szerkezete és a temetkezések. In: SZABÓ Ádám–MÁSEK Zsófia (szerk.): *Ante via stratam. A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán*, Budapest. 27–44.

HAJDÚ Melinda

2013 *A késő neolitikum kulturális és topográfiai sajátosságai Borsod-Abaúj-Zemplén megyében*. MA Diplomamunka, kézirat. ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest.

JAKUCS János

2010 *A középső neolitikus festett kerámia kutatása Északkelet-Magyarországon, Északnyugat-Romániában, Kelet-Szlovákiában és Kárpátalján. Új eredmények és problémák.* MA Szakdolgozat, kézirat. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.

KALICZ, Nándor–MAKKAY, János

1977 Die Linienbandkeramik in der Großen Ungarischen Tiefebene. *Studia Archaeologica* 7. Budapest.

KALICZ Nándor–S. KOÓS Judit

2000 Újkőkori arcok edények a Kárpát-medence északkeleti részéből [Neolitische Gesichtsgefäße im Nordosten des Karpatenbeckens]. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXXIX. 15–44.

KALICZ Nándor–KOÓS Judit

2014 Mezőkövesd-Mocsolyás. A neolitikus Szatmárcsoport (AVK I) települése és temetője a Kr. e. 6. évezred második feléből [Mezőkövesd-Mocsolyás. A brief overview of the Szatmár group (ALBK 1) in the light of the excavations and assessment of the site and its finds]. *Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei* 9. Miskolc.

KOÓS Judit

2003 Mezőzombor, Temető. Rövid jelentések [Short reports]. In: KISFALUDI Júlia (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2000 [Archaeological Investigations in Hungary 2000]*, Budapest. 177.

2006 Über neue Gräberfelder der Füzesabony-Kultur aus der mittleren Bronzezeit. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2006. 65–85.

KURUCZ Katalin

1989 A nyíri Mezőség neolitikuma [The Neolithic of Mezőség in Nyír Region]. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai* 28. Nyíregyháza.

LICHARDUS, Jan

1974 Studien zur Bükker Kultur. *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 12. Bonn.

NAGY, Emese Gyöngyvér–KACZANOWSKA, Malgorzata–KOZŁOWSKI, Janusz K.–MOSKAL-DEL HOYO, Magdalena–ZAJAC, Maria Lityńska

2014 Evolution and environment of the eastern Linear Pottery culture: a case study in the site of Polgár–Piócásidűlő. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 65. 217–284.

ORAVECZ Hargita

2012 II. A homoki-dűlői újkőkori településrészletek leletanyagának elemzése. In: SZABÓ Ádám–MASEK Zsófia (szerk.): *Ante via stratam. A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán*, Budapest. 45–80.

PATAY, Róbert

2002 Settlement remains of the Bodrogkeresztúr culture at Mezőzombor. *Antaens* 25. 355–375.

2015 Rézkori településnyomok Mezőzombor–Községi temető lelőhelyről [Early and Middle Copper Age settlement traces at the site of Mezőzombor–Községi temető]. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* LIV. 113–130.

PAVÚK, Juraj

2009 Die Entwicklung der Želiezovce-Gruppe und die Entstehung der Lengyel-Kultur. In: ZEEB-LANZ, Andrea (Hrsg.): *Krisen – Kulturwandel – Kontinuitäten. Zum Ende der Bandkeramik in Mitteleuropa. Beiträge der internationalen Tagung in Herxheim bei Landau (Pfalz) vom 14.–17.06.2007. Internationale Archäologie. Arbeitsgemeinschaft, Symposium, Tagung, Kongress* 10. Rahden/Westf. 249–266.

POTUSHNIAK, Mikhailo

1997 Some results of research of the Middle Neolithic layer from a multilevel settlement near the village of Zastavne/Zápszony-Kovadomb in the Carpathian Ukraine [Adatok a Zastavne/Zápszony-kovadombi többretegű telep középső neolitikus rétegének kutatásához]. *A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* XXXVII–XXXVIII. (1995–96). 35–50.

2011 *Middle Neolithic settlement at Drisino-Balocza, Transcarpathian Ukraine.* Kraków.

RACZKY Pál

2004 Polgár-Ferenci-hát. Rövid jelentések [Short reports]. In: KISFALUDI Júlia (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2002 [Archaeological Investigations in Hungary 2002]*, Budapest. 257–258.

2006 House-structures under change on the Great Hungarian Plain in earlier phases of the Neolithic. In: TASIĆ, Nikola–GROZDANOV, Cvetan (Eds.): *Homage to Milutin Garašanin*, Belgrade. 379–398.

RACZKY, Pál–ANDERS, Alexandra

2003 The internal relations of the Alföld Linear Pottery culture in Hungary and the characteristics of human representation. In: JEREM, Erzsébet–RACZKY, Pál (Hrsg.): *Morgenrot der Kulturen. Festschrift für Nándor Kalicz zum 75. Geburtstag.* *Archaeolingua* 15. Budapest. 155–182.

2006 Social dimensions of the Late Neolithic settlement of Polgár-Csószhalom (Eastern Hungary). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 57. 17–33.

2009 Settlement history of the Middle Neolithic in the Polgár micro-region. In: KOZŁOWSKI, Janusz K. (Eds.): *Interactions Between Different Models of Neolithization North of the Central European Agro-Ecological Barrier.* *Polska Akademia Umiejętności, Prace Komisji Prehistorii Karpat* 5. Kraków. 31–50.

2012 Neolithic enclosures in Eastern Hungary and their survival into the Copper Age. In: BERTEMES, François–MELLER, Harald (Hrsg.): *Neolitische Kreisgrabenanlagen in Europa/Neolithic Circular Enclosures in Europe, Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle* 8. 271–309.

SCHOLTZ Róbert

2008 Előzetes beszámoló a Tiszadob, Ó-Kenéz lelőhelyen 2006–2007-ben végzett feltárásokról [Preliminary report on the excavations conducted at Tiszadob, Ó-Kenéz in

2006–2007]. In: KISFALUDI Júlia (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2007* [Archaeological Investigations in Hungary 2007], Budapest. 35–49.

SELJÁN Éva

2007 Kora rézkori depó Hejőkürtől [An Early Copper Age hoard from Hejőkürt]. *Ősrégészeti Levelek* [Prehistoric Newsletter] 8–9. 94–98.

ŠIŠKA, Stanislav

1989 *Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku* [Die Kultur mit östlicher Linearkeramik in der Slowakei]. Bratislava.

1995 Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej: Šarišské Michal'any [Evidence for the society of the Late Stone Age. Šarišské Michal'any]. *Archeologické Pamätníky Slovenska* 4. Bratislava.

1999 Architektúra neolitickej osady v Šarišských Michal'anoch [Architektur der neolitischen Ansiedlung in Šarišské Michal'any]. *Slovenská archaeológia* XLVI/1. (1998). 187–204.

MIDDLE NEOLITHIC SETTLEMENT REMAINS FROM MEZŐZOMBOR-KÖZSÉGI TEMETŐ (NORTH-EASTERN HUNGARY)

Keywords: Carpathian basin, Neolithic, Tiszadob group, Bükk culture, ceramic style, *Spondylus*

The archaeological site of *Mezőzombor-Községi temető* lies at the border of the Great Hungarian Plain (Alföld) and the North Hungarian Mountains. It is situated on an elevation at the edge of the Taktaköz microregion, which used to be a boggy, marshy area in the Neolithic (Fig. 1–2). Human population settled on this elevation due to its advantageous geographic position and various people remained there throughout the Neolithic, Copper and Bronze Ages. Following a hiatus period, it was repopulated by a Germanic community in the Roman Age.

The site was discovered in 1999 and the first rescue excavation was conducted by Judit Koós and Nándor Kalicz in 2000 (Fig. 1). It was followed by a second excavation in 2001, by Róbert Patay and the author of this piece. At the time a 400 m² area (1st and 2nd surfaces) was excavated, along with 72 archaeological features (Fig. 1, 3, 6).

Among Middle Neolithic remains and finds from 2001, the grave of the Bükk culture (CSENGERI 2001a) and graves of the Tiszadob group with *Spondylus* shell ornaments have been published earlier (CSENGERI 2004). The rest of the Middle Neolithic features (Fig. 3–9) and finds (Fig. 10–29) of that season are presented in this article.

Parts of two large, amorphous clay-extraction pits (6/2001: Fig. 3; 34/2001: Fig. 6) and two smaller, more regular pits (7/2001, 8/2001: Fig. 3) came to light with Tiszadob style ceramics on the 1st and 2nd surfaces. Graves 48/2001, 49/2001 and 62/2001 with *Spondylus* shell ornaments can be connected to the Tiszadob group in the Northern corner of the 2nd surface as well (Fig. 6–9). Because of the small and broken excavation surfaces, it is not possible to reconstruct the inner structure of the Middle Neolithic settlement. However, it can be said that the Tiszadob graves were situated near the clay-extraction pit 34/2001 like a grave group. Unfortunately, detailed information about the inner structure of settlements with Tiszadob style ceramics (3rd phase of the Middle Neolithic of the Carpathian basin) are unavailable. However, new results can be expected from the analyses of two large settlement remains – *Tiszadob-Ó-kenéz* (Szabolcs-Szatmár-Bereg County, excavated in 2002 and 2006–2007; ALMÁSSY–ISTVÁNOVITS 2004; SCHOLTZ 2008) and *Hejőkürt-LIDL logisztikai központ* (Borsod-Abaúj-Zemplén County, excavated in 2005 by Judit Koós and her colleagues, unpublished).

Only a single feature – the grave 21/A/2001 with a decorated bomb-shaped vessel and two *Spondylus* beads – can be connected to the Bükk culture from Mezőzombor (Fig. 3, 5). No house remains or pits of this culture were found during the excavation of 2001. Beside the features with Tiszadob style ceramics and the Tiszadob graves, this burial of the Bükk culture and stray finds with Bükk style refer to a long-lived Middle Neolithic settlement at this site.

Regrettably, Middle Neolithic finds of Mezőzombor are considerably fragmented. They only consist of 2221 pieces of ceramics of which 682 are derived from Tiszadob features. In addition, several other finds were unearthed during the hand digging of the humus layer of the western quarter and eastern corner of the 1st surface and the western corner of the 2nd surface; and these were also present in vast numbers in features of other archaeological periods.

The percentages of different ceramic material types in Tiszadob features are the following: decorated fine ware 28.59 %, undecorated fine ware 6.01 %, painted ceramics (not with local style) 0.73 %, incised coarser and house ware 5.72 %, house ware 58.94 %.

The most common type of Tiszadob fine ware at the Mezőzombor site is the deep cup/bowl with vertical walls (Fig. 8; Fig. 12. 1–2, 4; Fig. 13. 5; Fig. 16. 1, 3–4; Fig. 24. 5). Flatter cups/bowls represent the second most common type (conical: Fig. 12. 3; Fig. 25. 1; hemispherical: Fig. 16. 2; Fig. 19. 6; Fig. 24. 2; 2/3 spherical: Fig. 24. 4). Low-necked mugs with quadrangular bodies and high-necked flasks with similarly quadrangular bodies and knobs on their bellies were characteristic Tiszadob forms (KALICZ–MAKKAY 1977, 39). Only belly fragments of these types turned up at our site (Fig. 26. 1). Pedestalled bowls, usually with inner decorations were also typical elements of Tiszadob pottery (KALICZ–MAKKAY 1977, 39; KURUCZ 1989, 30–31), however they occurred in lesser amounts in Mezőzombor (Fig. 19. 3; Fig. 23. 1–2). Bomb-shaped vessels from here are very scarce (Fig. 24. 3); these became dominant later in the Bükk culture (LICHARDUS 1974, 26; CSENGERI 2001b, 75–76).

Incised decoration patterns of Tiszadob style fine ware from Mezőzombor (decoration under the rim: Fig. 12. 1–5; Fig. 13. 5; Fig. 16. 1, 3–4; Fig. 19. 1a, 3a, 6; Fig. 23. 1a, 2a; Fig. 24. 1–5; Fig. 25. 1; main decoration of the body: Fig. 15. 4; Fig. 16. 3, 5, 7–8; Fig. 17. 2–5, 7; Fig. 19. 1a, 3a, 4, 6; Fig. 23. 1a, 2a, 3a; Fig. 26. 1; Fig. 24. 2, 5; Fig. 25. 1–3; “in-between” decorations: Fig. 16. 6a; Fig. 19. 4, 6; Fig. 24. 4; Fig. 25. 1; decoration near the bottom: Fig. 17. 4–7; Fig. 25. 3) were characteristic at other settlements as well (KALICZ–MAKKAY 1977, 40–42; KURUCZ 1989, 33–34).

Knob decoration (Fig. 24. 2; Fig. 26. 2–3) and white incrustation (Fig. 16. 4; Fig. 19. 1a, 6; Fig. 26. 3) are very rare on Mezőzombor fine ware while inner decoration is more common (Fig. 12. 6; Fig. 15. 1; Fig. 16. 6; Fig. 19. 1, 3, 5; Fig. 23. 1–3). The latter appears on bowls and pedestalled bowls (Fig. 19. 1, 3; Fig. 23. 1–2) which is evident in any case due to the

visibility of the decoration. Incisions occur on the entire inner surface from the rim (Fig. 19. 1b, 3b; Fig. 23. 1b, 2b) to the bottom (Fig. 12. 6b; Fig. 19. 5b; Fig. 23. 3b). These inner patterns are similar to the outer ones but never identical to each other in the case of a given vessel.

The other category includes the undecorated fine ware found in Mezőzombor, with considerably less samples. Reconstructive forms of it only include the deep cup and the spouted vessel.

The most common form of house ware which occurs in all Tiszadob features of the site is the vessel with pierced rim. A more frequent variant of it is the pot-like vessel with wide mouth whereas the pot-like vessel with inverted mouth is much scarcer. Bigger ones with thick walls might be storage vessels (Fig. 18. 1–2). Bowls are the second most common type of items, of which the only reconstructive form is that of the hemispherical bowl. Medium-sized, “amphorae” with cylindrical necks and big storage jars with finger-tipped bands around the neck can also be found at Mezőzombor. In addition, trays with low walls, finger-tipped rims and short knobs appear among the finds as well. The appearance of house ware types in a similar frequency as the ones found in Mezőzombor was observed by Katalin Kurucz among Middle Neolithic finds of Nyíri Mezőség region (KURUCZ 1989, 26–28).

Important among the Tiszadob house ware are the incised pieces (Fig. 20. 1–2; Fig. 21. 1; Fig. 22. 5) with ALBK (*Alföld Linearbandkeramik*) or Tiszadob styles. Tiszadob decorations are usually incised with double lines (Fig. 18. 3–4; Fig. 20. 1–3, 5–6; Fig. 21. 1–3). In some cases we can assume a meander-like pattern covering the entire surface, made from single or double lines (Fig. 21. 5; Fig. 22. 4–5). Angular and arched bundles of lines made up from 3–4 lines also appear (Fig. 20. 4; Fig. 21. 4).

Painted decoration occurs on these types of Mezőzombor ceramics as well: black painting between the incised lines and/or on the incised lines with wide stripes (Fig. 20. 1–6; Fig. 21. 1). Apart from that, red ochre painting (Fig. 21. 1, 3) and body-covered red slip (Fig. 18. 4; Fig. 21. 2) can also be observed on the surface of decorated house ware. The usage of a combination of painted decoration with incised patterns on Tiszadob ceramics was also mentioned by Nándor Kalicz and János Makkay (KALICZ–MAKKAY 1977, 43). Based on the larger amount of painted finds in the Nyíri Mezőség region, Katalin Kurucz assumed that certain types of painted decorations were that of the Tiszadob group’s own (KURUCZ 1989, 35–37). After studying Middle Neolithic painted ceramics from Borsod-Abaúj-Zemplén County, the author also stated and showed that regular painting and painting combined with incised decoration were both used in Tiszadob pottery, however in lower numbers (CSENGERI 2015, 138–139).

A rim fragment of a “Mezőzombor type” face-decorated vessel (CSENGERI 2011a, 80) was also found in this material (Fig. 26. 6).

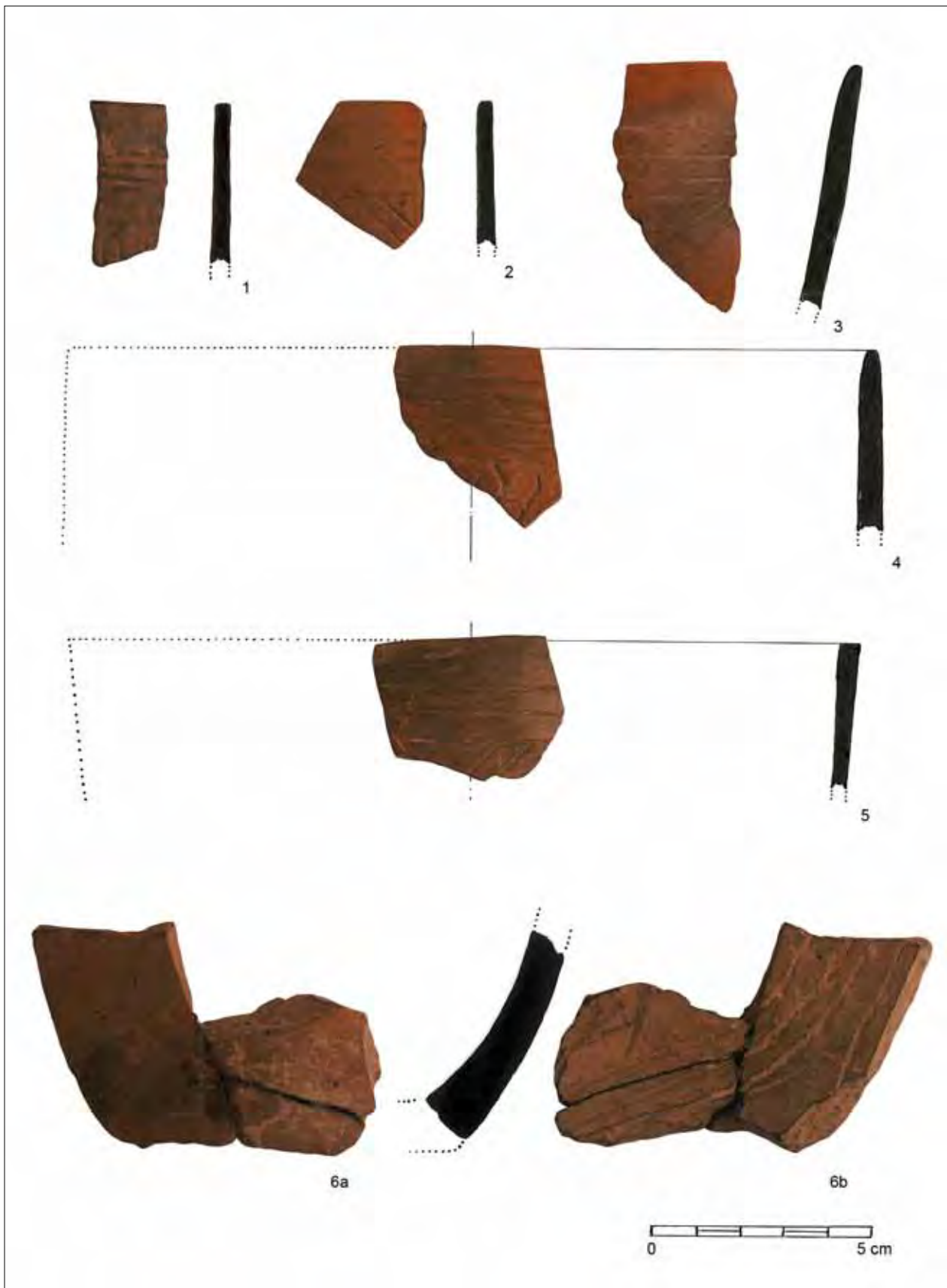
Although the author uses the conventional, separate names for the *Tiszadob group* and *Bükk culture* in this article, these two concepts belong closely together. During the course of her PhD work the author examined most Middle Neolithic find materials of Borsod-Abaúj-Zemplén County and came to the conclusion that the Tiszadob decoration style/pottery turned into the Bükk style/pottery over time (CSENGERI 2013, 13, 176; 2014a, 502). Because of this, when not referring to the decoration styles themselves, the use of the term *Tiszadob-Bükk culture* (CSENGERI 2013, 13) would be more appropriate, like how it was used by Hargita Oravecz in the publication of Middle Neolithic finds of the Kántorjánosi site (ORAVECZ 2012, 59).

Succession of using of Tiszadob and Bükk styles by the Middle Neolithic community of *Mezőzombor-Közégségi temető* site is proven unambiguously by radiocarbon dating (Fig. 11; CSENGERI 2015, 136, Fig. 6). While grave 49/2001 with Tiszadob style vessel can be dated between 5459 BC (68.2 %) 5316 BC, burial 21/A/2001 with Bükk style vessel can be put between 5213 BC (68.2 %) 5076 BC (Fig. 11; CSENGERI 2015, 136, Fig. 6).

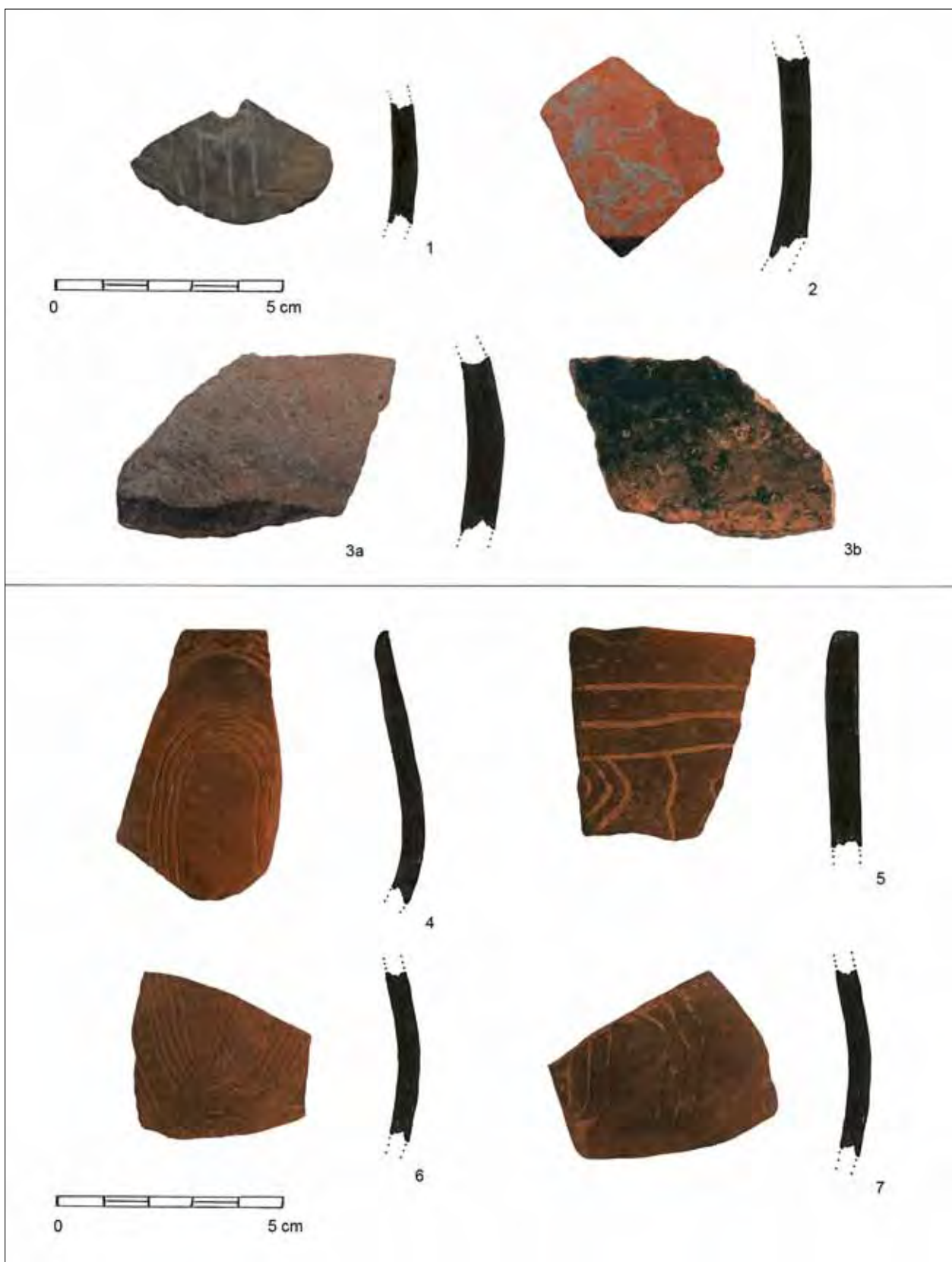
Ceramic pieces that mark of relations existed between Mezőzombor community and other Middle Neolithic groups are quite few among the finds, with only making up 0.36 % of the entire material.

A “non-Esztár type” fragment (CSENGERI 2013, 12; 2015, 138: note 70), meaning black-painted ceramics on pure clay base (Fig. 13, 2) probably hints at a connection with Middle Neolithic painted communities of the Upper Tisza Region, Eastern Slovakia, Carpathian Ukraine or Northwest Romania, more closely with the Raškovce group (for the last summaries of Middle Neolithic Painted Pottery see: JAKUCS 2010 and POTUSHNIAK 2011, 64–74). By contrast, some Esztár type pieces with red/purple slip (Fig. 19, 2; Fig. 26, 4) and ones with black-striped painting on red/purple slip (Fig. 14, 1–2) could suggest relations with communities of Esztár culture. We are most likely not dealing with local vessel fragments when it comes to the ones found in Mezőzombor. These vessels probably reached the settlement through economic or social relations from the aforementioned “foreign” communities.

Since the settlement at Mezőzombor was situated at a supposedly important trade route that had been at the border of the Great Hungarian Plain (Alföld) and the North Hungarian Mountains, it could have played a significant intermediary role within culture. The huge amount of *Spondylus* ornaments in Middle Neolithic graves of the site may also reflect this.

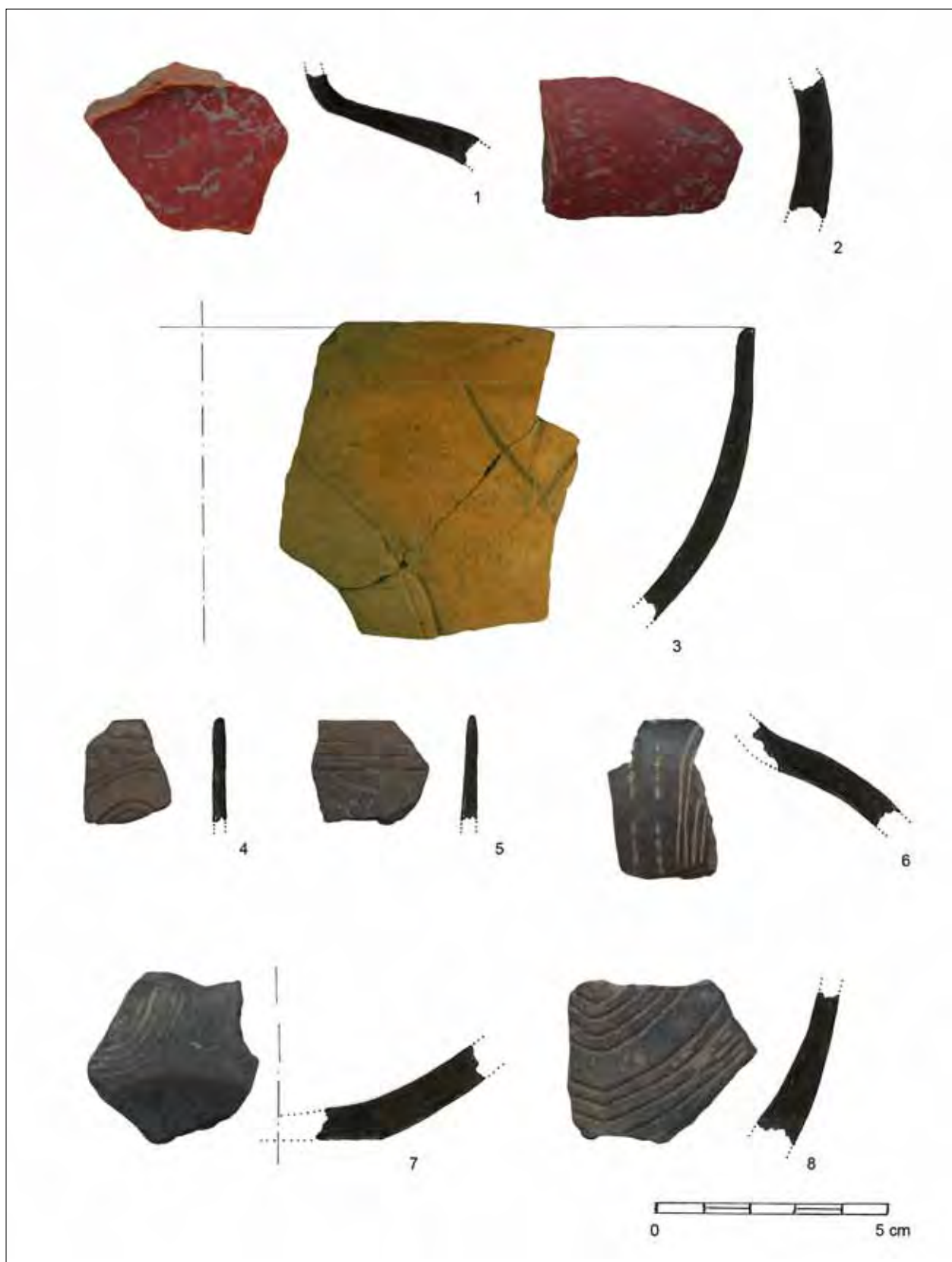

12. kép. 1–6. Tiszadobi stílusú finomkerámia a 6/2001 objektumból
Fig. 12. 1–6. Fine ware of Tiszadob style from clay extraction pit 6/2001

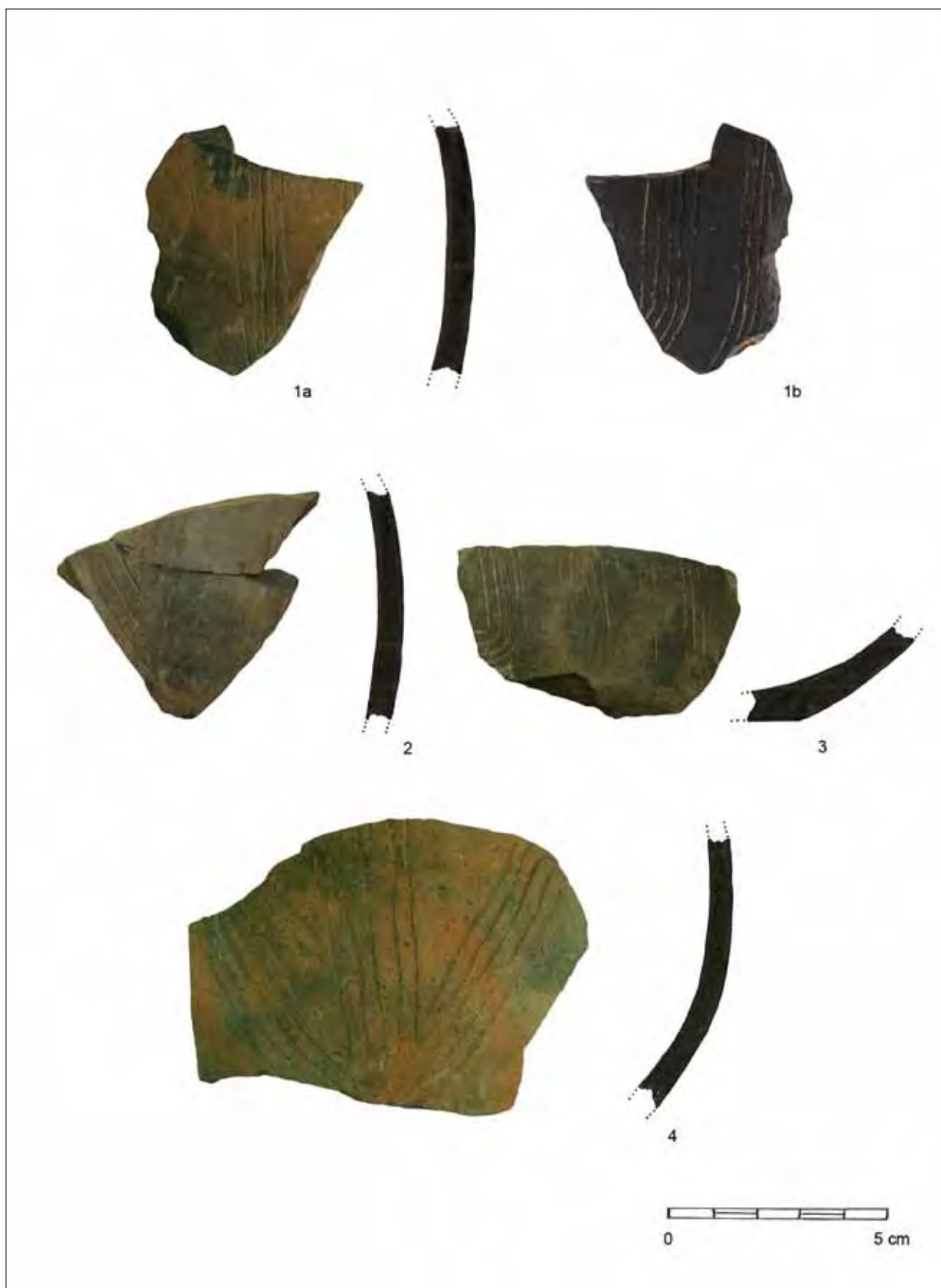
13. kép. 1. Orsókarika (6/2001 obj.), 2. „nem esztári típusú” középső neolitikus festett kerámia (6/2001 obj.),
 3. festett házi kerámia (6/2001 obj.); 4–7. tiszadobi és bükki stílusú finomkerámia (9/2001 obj.)
 Fig. 13. 1. Disc-shaped spindle whorl (from feature 6/2001), 2. Non-Esztár type Middle Neolithic painted sherd (from feature 6/2001),
 3. Painted house ware (from feature 6/2001), 4–7. Fine ware of Tiszadob and Bükk styles (from feature 9/2001)

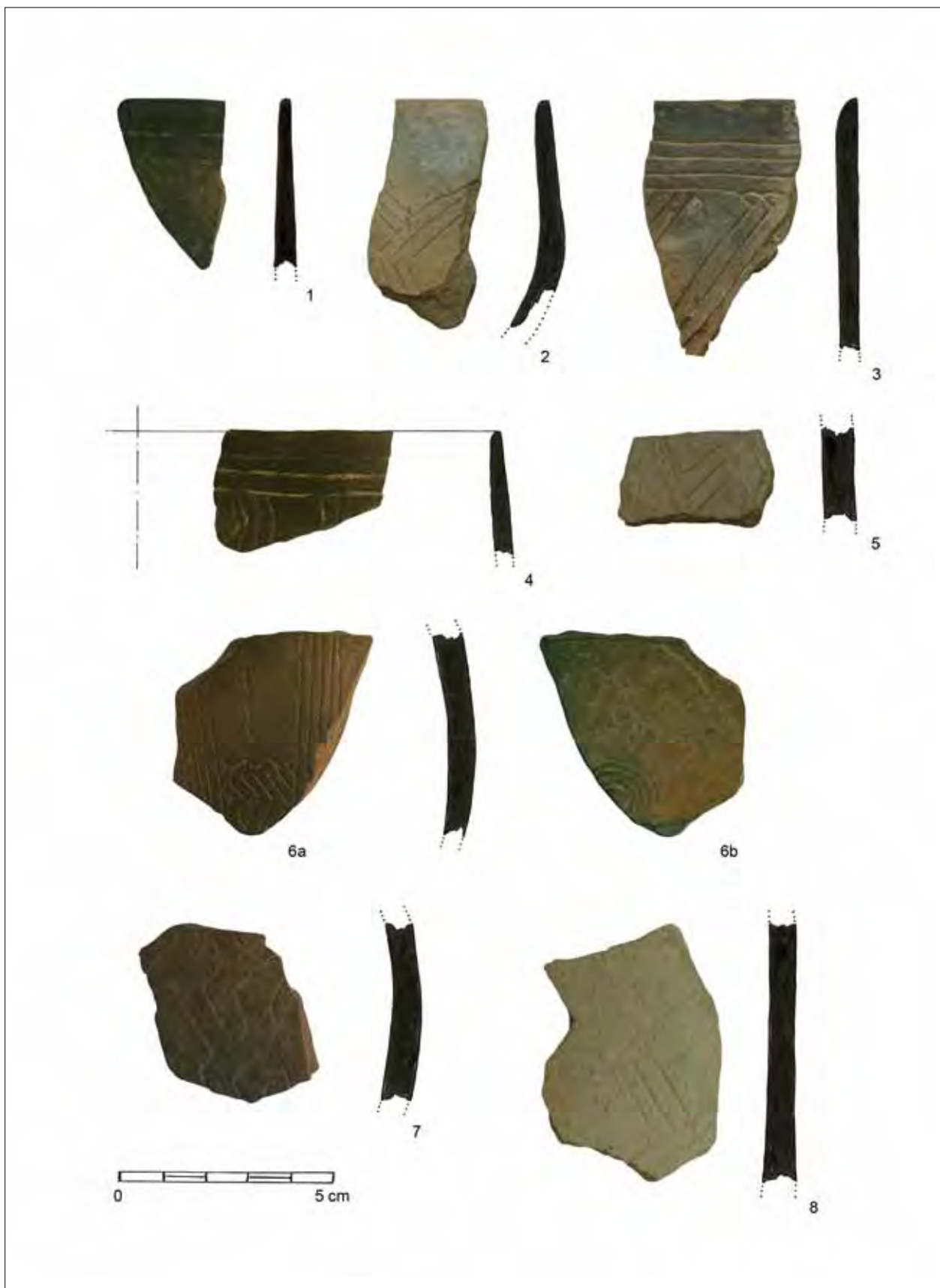

14. kép. 1–8. Válogatás a 34. objektum anyagából (1–2. esztári típusú töredékek, 3. AVK stílusú finomkerámia, 4–8. Tiszadobi vagy kora bükki stílusú finomkerámia)

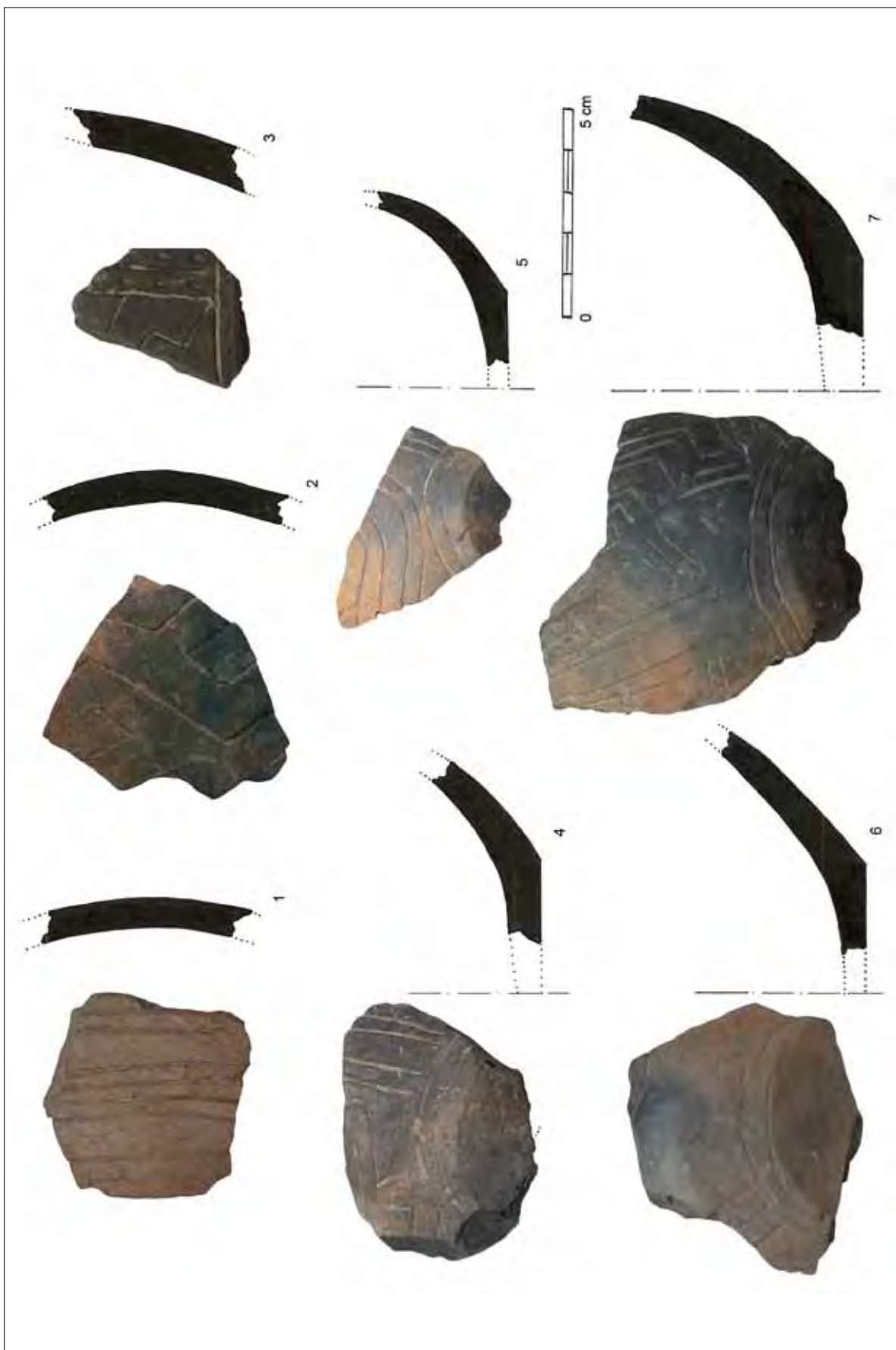
Fig. 14. 1–8. Selection of finds of clay extraction pit 6/2001 (1–2. Esztár type fragments, 3. Fine ware of AVK style, 4–8. Fine ware of Tiszadob or early Bükk style)

15. kép. 1–4. Tiszadobi stílusú finomkerámia a 34/2001 objektumból
Fig. 15. 1–4. Fine ware of Tiszadob style from clay extraction pit 34/2001

16. kép. 1–8. Tiszadobi stílusú finomkerámia a 34/2001 objektumból
Fig. 16. 1–8. Fine ware of Tiszadob style from clay extraction pit 34/2001

17. kép. 1-7. Tiszadobi stílusú finomkerámia a 34/2001 objektumból
 Fig. 1-7. Fine ware of Tiszadob style from aley extraction pit 34/2001

18. kép. 1–2. Perem alatt lyuksoros „fazék” töredékei (40/A/2001 objektum),
3–4. Tiszadobi stílusú díszített házi kerámia (40/2001 objektum)

Fig. 18. 1–2. A pot-like vessel with pierced rim (feature 40/A/2001), 3–4. House ware with incised decoration of Tiszadob style (feature 40/2001)

19. kép. 1., 3–6. Tiszadobi stílusú finomkerámia (1. és 3–5.: 40/2001 obj.; 6.: 40/A/2001 obj.), 2. Eszári típusú töredék (40/2001 obj.)

Fig. 19. 1., 3–6. Fine ware of Tiszadob style (1., 2–5.: feature 40/2001; 6.: feature 40/A/2001), 2. Eszár type fragment (feature 40/2001)

20. kép 1–6. Tiszadobi stílusú, bekarcolt és festett díszű házi kerámia (1. és 5.: 1. felület, 3. ásonyom; 2. és 6.: 1. felület, 1. ásonyom; 3.: 11/2001 obj., 4.: 55/2001 obj.)
Fig. 20. 1–6. House ware with incised and painted decoration of Tiszadob style (1., 5.: section No. 1, 3rd spii; 2., 6.: section No. 1, 1st spii; 3.: feature 11/2001, 4.: feature 55/2001)

21. kép. 1–5. Tiszadobi stílusú díszített és festett házi kerámia (1.: 1. felület, 2. ásonyom; 2.: 2. felület, szórvány; 3.: 11/2001 obj.; 4.: 1. felület, 1. ásonyom;

5.: szórvány, Bojsz István gyűjtése)

Fig. 21. 1–5. House ware with incised and painted decoration of Tiszadob style (1.: section No. 1, 2nd sp.; 2.: section No. 2, stray find; 3.: feature 11/2001, 4.: section No. 1, 1st sp.;

5.: stray find, collection of István Bojsz (from 2001)

22. kép. 1–3. Tiszadobi stílusú finomkerámia (15/2001 obj.), 4–5. Tiszadobi stílusú díszített házi kerámia (4.: 53/2001 obj., 5.: 30/2001 obj.)
Fig. 22. 1–3. Fine ware of Tiszadob style (feature 15/2001); 4–5. House ware with incised decoration of Tiszadob style (4.: feature 53/2001, 5.: feature 30/2001)

23. kép. 1–3. Tiszadobi stílusú belsődíszes finomkerámia (1a–b: 58/2001 obj.; 2a–b: szórvány; 3a–b: 1. felület, 1. ásónyom)
 Fig. 23. 1–3. Fine ware with inner decoration of Tiszadob style (1a–b: feature 58/2001, 2a–b: stray find, 3a–b: section No. 1, 1st spit)

24. kép. 1a–5. Tiszadobi stílusú finomkerámia (1.: 53/2001 obj.; 2–3.: 1. felület, 2. ásóányom; 4.: 1. felület, 1. ásóányom; 5.: 15/2001 obj.)

Fig. 24. 1a–5. Fine ware of Tiszadob style (1.: feature 53/2001; 2–3.: section No. 1, 2nd spit; 4.: section No. 1, 1st spit; 5.: feature 15/2001)

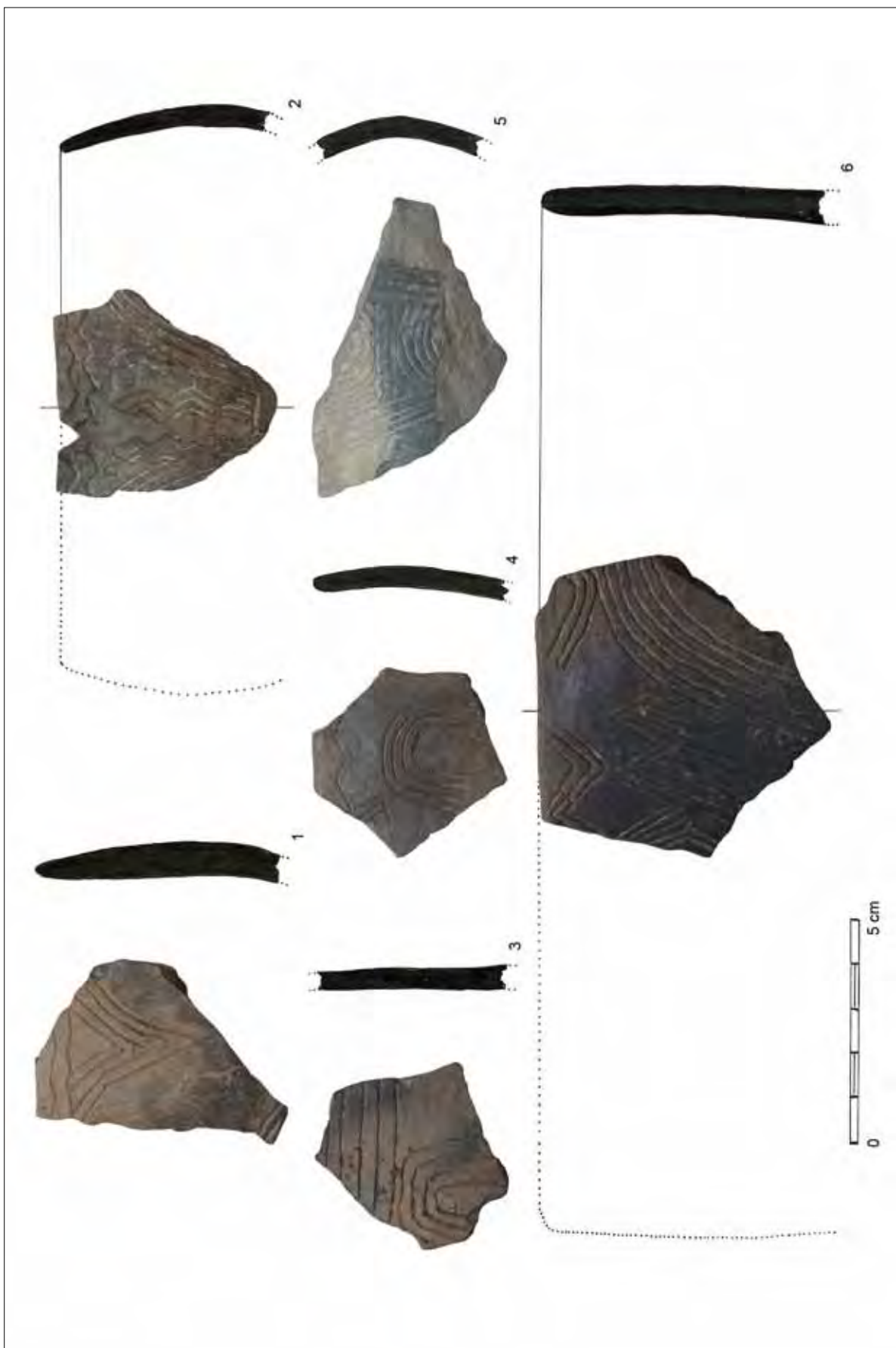

25. kép. 1–3. Tiszadobi stílusú finomkerámia (1.: 1. felület, 2. ásónyom; 2.: szórvány, 3.: 2. felület, szórvány)
 Fig. 25. 1–3. Fine ware of Tiszadob style (1.: section No. 1, 2nd spít; 2.: stray find, 3.: section No. 2, stray find)

26. kép. 1. Tiszadobi stílusú miniatűr edény (50/2001 obj.), 2–3. bütyökös tiszadobi stílusú finomkerámia (2.: szórvány; 3.: 1. felület, 1. ásonyom), 4. esztári típusú töredék, 5. edényfedő, 6. „mezözombori típusú” arcos töredék (4–6.: 1. felület, 1. ásonyom), 7. bütyökös tiszadobi stílusú kerámia (1. felület, ÉK-i sarok)

Fig. 26. 1. Miniature vessel with Tiszadob style decoration (feature 50/2001), 2–3. Fine ware of Tiszadob style and a small knob (2.: stray find; 3.: section No. 1, 1st spít), 4. Esztár type fragment, 5. Lid, 6. „Mezőzombor type” face vessel fragment (4–6.: section No. 1, 1st spít), 7. Incised house ware with a knob (north-eastern corner of section No. 1)

27. kép. 1–6. Tiszadobi vagy kora bükkői stílusú finomkerámia (1.: szórvány; 2.: 1. felület, 1. ásonyom; 3.: 50/2001 obj.; 4.: 1. felület, ÉK-i sarok; 5–6.: 15/2001 obj.)
 Fig. 27. 1–6. Fine ware of Tiszadob style or early Bükk style (1.: stray find; 2.: section No. 1, 1st spit; 3.: feature 50/2001; 4.: northeast corner of section No. 1; 5–6.: feature 15/2001)

28. kép. 1–4. Kora bükki stílusú finomkerámia (1.: 54/2001 obj.; 2.: 15/2001 obj.; 3.: 1. felület, 2. ásnányom; 4.: 1. felület, 1. ásnányom)
Fig. 28. 1–4. Fine ware of early Bükk style (1.: feature 54/2001; 2.: feature 15/2001; 3.: section No. 1, 2nd spit; 4.: section No. 1, 1st spit)

29. kép. 1–10. Klasszikus és késő bükki stílusú finomkerámia (1.: 1. felület, 1. ásónyom; 2., 4., 6.: 1. felület, ÉK-i sarok; 3., 10.: 17/2001 obj.; 5.: 54/2001 obj.; 7.: 15/2001 obj.; 8.: 2. felület, ÉNy-i sarok; 9.: szórvány)

Fig. 29. 1–10. Fine ware of classical and late Bükk style (1.: section No. 1, 1st spit; 2., 4., 6.: north-eastern corner of section No. 1; 3., 10.: feature 17/2001; 5.: feature 54/2001; 7.: feature 15/2001; 8.: north-western corner of section No. 2; 9.: stray find)